

Сања Петровић Тодосијевић
ОТЕЉЕМО СВЕЛОСТ БУЧНОМ ВОДОПАДУ.
РЕФОРМА ОСНОВНОШКОЛСКОГ СИСТЕМА У СРБИЈИ 1944–1959.

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
Библиотека „Студије и монографије“
Књига бр. 110

За издавача
Др Миле Бјелајац

Редакција
Др Владан Јовановић (главни и одговорни уредник)
Проф. др Мира Радојевић
Др Драган Богетић
Др Мирослав Перишић
Др Александар Раковић
Др Петар Драгишић
Др Александар Р. Милетић (секретар)

Рецензенти
Проф. др Миодраг Шуваковић
Др Предраг Ј. Марковић
Др Петар Драгишић

Лектура и коректура
Биљана Рацковић

Превод на енглески
Јасмина Арсенијевић Мијалковић

Техничко уређење и дизајн корица
Ђорђе Секерезовић

Фотографије на корицама
Насловна страна *Пионирског руководиоца*, август 1947. (Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“) и ученици Основне школе у Петровцу (Трговиште) са учитељем Петром Антићем (приватно власништво Светислава Антића)

ISBN 978-86-7005-152-2

Објављивање књиге је помогло Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Сања Петровић Тодосијевић

ОТЕЋЕМО СВЕТЛОСТ БУЧНОМ ВОДОПАДУ.
**РЕФОРМА ОСНОВНОШКОЛСКОГ
СИСТЕМА У СРБИЈИ 1944–1959.**

Београд, 2018.

Мом тати

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	11
УВОД	25
ШКОЛА ЈЕ ДРЖАВНА	25
ЈУГОСЛОВЕНСКО НАСЛЕЂЕ	26
ШКОЛСТВО У СРБИЈИ ДО 1944.	31

І ГЛАВА

„КОМЕ И КАКВО ОБРАЗОВАЊЕ“	39
ПОЛИТИКА ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА КАО ДЕО КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ ДФЈ/ФНРЈ	42
КПЈ/СКЈ О ПОЛИТИЦИ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА У ЈУГОСЛАВИЈИ	49
КПС/СКС О ПОЛИТИЦИ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА У ЈУГОСЛАВИЈИ (СРБИЈИ)	54
ПРОСВЕТНЕ ВЛАСТИ	56
ДЕЛАТНОСТ ЗАКОНОДАВНЕ ВЛАСТИ НА ПРАВНОЈ РЕГУЛАТИВИ И ПОЛИТИЦИ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА У ЈУГОСЛАВИЈИ (СРБИЈИ) 1944–1959.	60
<i>Закон о обавезном седмогодишњем образовању (1945)</i>	60
<i>Ка Општем закону о школству</i>	62
<i>Ка „новој школи“</i>	63
<i>Реформе школства после Другог светског рата у Европи и свету</i>	65
<i>Рад Комисије за реформу школа општег образовања</i>	68
<i>У складу са захтевима социјалистичке педагогије</i>	77
<i>По узору на Запад</i>	83
<i>Школе основног обавезног образовања</i>	91
<i>Општи закон о школству (1958)</i>	98

ІІ ГЛАВА

У ШКОЛИ	103
ОСНОВНА ШКОЛА 1944–1959.	103
<i>Повратак у школу 1944. године</i>	103

<i>Општи преглед школства у Југославији и Србији 1944–1959.</i>	105
<i>Прве послератне генерације основаца 1944–1959.</i>	114
<i>Наставни језик 1944–1959.</i>	116
<i>Школовање националних мањина</i>	120
<i>Развијеност основног школства</i>	131
<i>Оптерећеност одељења бројем ученика</i>	134
<i>Оптерећеност школа бројем одељења</i>	136
<i>Школске зграде</i>	139
<i>„Такву школу дете не може волети“. Материјално стање школства</i>	143
ДЕТЕ	157
<i>Као грађанин</i>	157
<i>Као члан породице</i>	162
<i>Као жртварата</i>	170
<i>Као пионир</i>	179
<i>Као ученик</i>	192
УЧИТЕЉ	206
<i>Бројно стање и полна структура учитеља у Југославији и Србији 1944–1959.</i>	206
<i>Школовање учитеља</i>	210
<i>„Социјалистички“ учитељ</i>	218
<i>Морални лик учитеља</i>	225
<i>Учитељи „под сумњом“</i>	225
<i>Учитељи „на лошем гласу“</i>	235
<i>Премештање учитеља на друго радно место</i>	244
<i>Учитељи на „другим задацима“</i>	251
<i>Социјални статус учитеља</i>	253
<i>Учитељ у јавном простору</i>	264
НАСТАВА	268
<i>Наставни планови и програми 1944–1959.</i>	268
<i>Политичко и идеолошко у настави</i>	271
<i>„Ново време“ у настави</i>	275
<i>На часу историје</i>	279
<i>На часу матерњег језика</i>	285
<i>На часу земљописа</i>	286
<i>На часу рачуна</i>	288
<i>На прослави празника</i>	289

„Жива“ школа	295
Старе праксе	299
Настава веронауке	299
Настава страног језика	316
Нове праксе. Слободне активности (школске секције)	318
Уџбеници	321

III ГЛАВА

ПОСЛЕ ШКОЛЕ	331
КА СРЕЋНОМ ДЕТИЊСТВУ	331
КА ДУЖЕМ ДЕТИЊСТВУ	336
„ТАТА КУПИ МИ АУТО“. КА БОГАТИЈЕМ ДЕТИЊСТВУ	348
Дечија исхрана	352
Дечија мода	353
Дечије играчке	354
Од дечијег кутка до дечије собе	358
КА САДРЖАЈНИЈЕМ ДЕТИЊСТВУ	360
Стваралаштво за децу	360
Путовања	367
КА ЗДРАВИЈЕМ ДЕТИЊСТВУ	373
КА МОДЕРНОЈ ПОРОДИЦИ	374
ЗАКЉУЧАК	381
CONCLUSION	395
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	411
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	429
О АУТОРКИ	437

ПРЕДГОВОР

Рад на тему *Отећемо светлост бучном водопаду. Реформа основношколског система у Србији 1944–1959.*¹ представља покушај да се одговори на питање како је изгледала политика образовања и васпитања у периоду од завршетка ратних операција на тлу Србије, као саставног дела југословенске државе, у јесен 1944. до доношења *Закона о основној школи 1959.* године, који је представљао републичку „верзију“ савезног *Општег закона о школству* из 1958. којим је на територији читаве Југославије успостављена јединствена осморазредна основна школа.

Покушај да се предочена тема обради у интервалу између 1944. и 1959. године у непосредној је вези са опредељењем да се истраживање пре свега веже за територију НР Србије. Пошто је Србија ослобођена у јесен 1944. логично је било да се почетак истраживања теме која је фокусирана на успостављање политике образовања и васпитања веже за годину када у Србији долази до формирања нове револуционарне власти која је, као што ће се видети у раду, до почетка 1945. преузела одређене мере у циљу спровођења просветне политике. Тема која у свом фокусу има анализу политике која је довела до успостављања јединствене осморазредне основне школе на територији Србије обрађивана је до доношења *Закона о основној школи 1959.* Истраживање је просторно било ограничено пре свега на територију Србије. Ипак, како је политика образовања и васпитања која је спровођена од ослобођења у мају 1945. до доношења *Општег закона о школству 1958.* на територији Југославије, па тиме и Србије, била у значајној мери једнообразна – о чему сведочи чињеница да је доношењу републичких закона којима се дефинисала просветна политика, све до почетка шездесетих година, претходило доношење савезних закона – сви анализирани феномени представљени су у ширем односно југословенском контексту.

Рад на тему *реформе основношколског система у Србији 1944–1959,* са једне стране, представља покушај да се истраже специфичне одлике политике образовања и васпитања која је успостављена у Србији и Југославији сменом ре-

1 Наслов књиге *Отећемо светлост бучном водопаду. Реформа основношколског система у Србији 1944–1959.* инспирисан је паролом *Отећемо светлост бучном водопаду, да обасја и село и граду* коју је школски инструктор Атанасије Обрадовић препоручивао руководиоцима основних школа у деспотовачком крају децембра месеца 1948. Истицањем ове пароле на зидовима учионица требало је промовисати и подржати кампању електрификације Југославије. Архив Србије, Министарство просвете НРС (Г-183, Ф-85), Допис Извршног одбора Среза деспотовачког Наставном савету Министарства просвете НР Србије у вези са извештајем школског инструктора Атанасија Обрадовића, децембар 1948.

жима и успостављањем револуционарне комунистичке власти, која је политику образовања и васпитања видела као једну од главних полуга у процесу културне трансформације друштва, односно стварања социјалистичког друштвеног поретка. Са друге стране, ради се о покушају да се реформа основношколског система као базичног дела јединственог образовног система, до које је у Југославији дошло после Другог светског рата, сагледа као саставни део борбе за модерну школу која је у Србији трајала од краја 19. века и као саставни део борбе за „нову школу“ или „школу без зидова“ која је у највећем делу Европе и света трајала од почетка 20. века.

СТИЦАЊУ увида у начин на који су сви чиниоци образовања разумели и у складу са тим се односили према званичној политици образовања и васпитања највише је допринела анализа грађе бројних архивских фондова: Архива Југославије,² Архива Србије³ и Архива Јосипа Броза Тита.⁴ Иако утемељена на анализи архивске грађе, анализа политике образовања и васпитања у Србији и Југославији после Другог светског рата не би била могућа без коришћења литературе, која је омогућила да се стекне шири увид у разумевање различитих политичких и друштвених феномена који су се, такође, нашли у фокусу анализе. Разумевању проблема који су тема рада у великој мери је допринела анализа различитих законских решења, статистичких података, као и писања штампе и стручне периодике.

Целокупна анализа политике образовања и васпитања у Србији после Другог светског рата представљала је предмет интересовања релативно малог

- 2 Фондови Архива Југославије: Југословенска комисија ОУН за просвету, науку и културу, Комисија државне контроле, Комитет за физкултуру Владе ФНРЈ, Комитет за културу и уметност Владе ФНРЈ, Комитет за школе и науку при влади ФНРЈ, Комитет за социјално старање, Комитет за заштиту народног здравља, Министарство народног здравља ДФЈ, Министарство просвете Владе ФНРЈ, Министарство социјалне политике ДФЈ, Председништво Владе, Президијум Народне скупштине, Просветни савет Југославије, Савет за народно здравље и социјалну политику, Савет за науку и културу Владе ФНРЈ, Савез организација за васпитање и бригу о деци Југославије, Савез педагошких друштава Југославије, Савезна комисија за физичку културу, Савезна народна скупштина, Савезна планска комисија, Савезна школа за руководиоце пионирских организација, Савезни комитет за здравство и социјалну политику, Савезни савет за образовање и културу, Савезни савет за здравствену и социјалну политику, Савезни секретаријат за спорт и омладину, Савезни секретаријат за образовање и културу, Савезни завод за народно здравље, Савезно извршно веће, Секретаријат СИВ-а за народно здравље, Секретаријат за народно здравље и социјалну политику, СКЈ, Титов фонд за стипендирање младих радника и радничке деце Југославије, Удружење југословенског учитељства.
- 3 Фондови Архива Србије: ЦК СКС, Главни одбор АФЖ Србије, Министарство за науку и културу, Министарство просвете НРС, Републички секретаријат за образовање, Савет за просвету и културу НРС.
- 4 Архив Јосипа Броза Тита: Кабинет председника Републике, Канцеларија маршала Југославије.

броја аутора.⁵ Политика образовања и васпитања у Србији и Југославији после Другог светског рата нашла је своје место у већини радова који се баве културном политиком југословенске државе после 1945. јер се, бар у Србији, све до 1952. и окончања агитпропске фазе културне политике, политика образовања и васпитања сматрала њеним саставним делом. Ипак, све поменуте анализе су политику образовања и васпитања посматрале као један у низу сегмената културне политике због чега јој нису давале већи простор.⁶ Политика образовања и васпитања у периоду социјалистичке Југославије нашла је фрагментарно своје место у радовима истраживача који су се бавили појединим сегментима наставе или образовања у периоду после 1945.⁷ За разлику од високообразовних институција у послератном периоду, које су представљале предмет интересовања аутора обимнијих студија,⁸ то није био случај са другим деловима образовног система у Југославији, бар не са основном школом.⁹ Реформа основношколског система у Југославији само је делимично нашла своје место у радовима историчара.¹⁰ Ос-

- 5 Ranko Simović, *Politika obrazovanja i njena realizacija u SR Srbiji*, (Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1990); Никола М. Поткоњак, *Развој схватања о конститутивним компонентама педагогије у Југославији (1944/1945–1991/1992)*, (Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду, 1994).
- 6 Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropaska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*, (Београд: Rad, 1988); Aleš Gabrič, *Socijalistička kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953–1962*, (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995); Katarina Spehnjak, *Javnost i propaganda. Narodni front u politici i kulturi Hrvatske 1945–1952*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002); Бранка Докнић, *Културна политика Југославије 1946–1963*, (Београд: Службени гласник, 2013); *Културна политика Југославије 1945–1952. Зборник докумената*, I–II, приређивачи Бранка Докнић и Иван Хофман, (Београд: Архив Југославије, 2009); Миомир Гаталовић, *Дарована слобода – партија и култура у Србији*, (Београд: Институт за савремену историју, 2010); Горан. Милорадовић, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји у Југославији 1945–1955*, (Београд: Институт за савремену историју, 2012).
- 7 Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960). Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti i historiografija*, (Zagreb: Srednja Europa, 2012); Драгица Кољанин, *Израђивање идентитета: историја Југославије у уџбеницима за основне школе у Србији 1929–1952*, (Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014).
- 8 Мирослав Перишић, *Од Стаљина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945–1958*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2008); Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, (Београд: Institut za savremenu istoriju, 2004); Драгомир Бонџић, *Универзитет у социјализму: високо школство у Србији 1950–1960*, (Београд: Институт за савремену историју, 2010); Драгомир Бонџић, *Мисао без пасоша. Међународна сарадња Београдског универзитета 1945–1960*, (Београд: Институт за савремену историју, 2011).
- 9 То није случај са историјатом основне школе у Србији пре 1941. године. Развој основног школства у Србији детаљно је обрађен у монографијама историчара Момчила Исића (Момчило Исић, *Основно школство у Србији 1918–1941*, I–II, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2005); Момчило Исић, *Основно школство у Подрињу 1914–1944*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2005)).
- 10 Нада Јурукова, *Основното воспитание и образование во Македонија (1944–1950)*, (Скопје: Институт за национална историја, 1990); Aleš Gabrič, *Šolska reforma 1953–1962*, (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006).

новна школа у Србији после 1944. године није представљала предмет интересовања ниједне обимније студије. Развој основног школства у Србији после Другог светског рата нашао је своје место углавном у пригодним радовима који су писани за потребе прослава јубилеја појединих основних школа¹¹ или институција.¹² До које мере је развој основног школства у периоду социјалистичке Југославије „запостављен“ у истраживањима, најбоље говори податак да се у зборнику радова под називом *Образовање код Срба кроз векове* из 2003, који су заједно објавили Завод за издавање уџбеника и наставних средстава, Друштво историчара Србије и Историјски институт није нашао ниједан рад посвећен експлицитно развоју основног школства у Србији после 1944.¹³ Без обзира на скромну литературу која осветљава контуре политике образовања и васпитања која се спроводила кроз основну школу у Србији и Југославији значајан допринос разумевању политичког¹⁴ и друштвеног амбијента¹⁵ у првих петнаест година по окончању рата дале су бројне монографије историчара различитих генерација.

Реформа основношколског система у Србији 1944–1959. биће приказана пре свега кроз анализу рада партијских тела на којима је Комунистичка партија Југославије (КПЈ, касније СКЈ) покушавала да дефинише политику образовања и васпитања у Југославији и Србији,¹⁶ да би се затим прешло на анализу начи-

11 *Школство у Азбуковици*, (Љубовија: СИЗ основног образовања и васпитања Општине Љубовија, 1987); Жарко П. Милошевић, Станко Ј. Митић, *Основно школство Зајечара 1830–2003*, (Зајечар: Историјски архив Зајечара, 2003); Момчило Исић, Милорад Радојчић, *Основна школа „Милан Муњас“ Уб 1820–2010*, (Уб: Основна школа „Милан Муњас“ Уб, 2010).

12 *Сто година Просветног савета Србије 1880–1980*, ур. Владета Тешић и др., (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1980).

13 Развојем школства после Другог светског рата бавила су се два рада: Момчило Митровић, „Београдски универзитет 1945–1952“, *Образовање код Срба кроз векове*, зборник радова, ур. Радослав Петковић, Петар В. Крстић, Тибор Живковић, (Београд: Завод за издавање уџбеника и наставних средстава, Друштво историчара Србије, Историјски институт, 2003), 275–288; Момчило Павловић, „Школство у Србији 1945–1950“, *Образовање код Срба кроз векове*, 275–288.

14 Џон Л. Гедис, *Хладни рат*, (Београд: Клио, 2003).

15 Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, I–II, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2002); Вера Гудац-Додић, *Жена у социјализму. Положај жене у Србији у другој половини 20. века*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2006); Marija Obradović, *Narodna demokratija u Jugoslaviji 1945–1952*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995); Spahnjak, *Javnost i propaganda*; Olga Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989*, (Beograd: Čigoja, 2014); Hajke Karge, *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje*, (Beograd: Biblioteka XX vek, 2014); Ивана Добривојевић, *Село и град. Трансформација аграрног друштва Србије 1945–1955*, (Београд: Институт за савремену историју, 2013); Slobodan Selinić, *Beograd 1960–1970. Snabdevanje i ishrana*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005); Наташа Милићевић, *Југословенска власт и српско грађанство 1944–1950*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2009); Срђан Цветковић, *У име народа. Политичка репресија у Србији 1944–1953*, (Београд: Институт за савремену историју, 2014).

16 Пети конгрес КПЈ (1948), Трећи пленум ЦК КПЈ (1949), Шести конгрес КПЈ (1952), Седми конгрес СКС (1958) односно КПС (СКС), Први конгрес КПС (1945), Други конгрес КПС (1949), Трећи конгрес СКС (1954), Четврти конгрес СКС (1959).

на рада извршне и законодавне власти.¹⁷ Значајну допуну анализи нормативних аката представљао је увид у стручну периодику која је излазила у Србији и Југославији у послератном периоду¹⁸ захваљујући којој је било могуће стећи увид у начин на који је дефинисана и у процесу обликовања политике употребљавана социјалистичка педагогија.

Ипак, анализа нормативне стране реформе представљаће само један од делова сложене анализе свих фактора који су утицали на реформу школства, па самим тим и представљали саставни део основне школе. У том смислу анализа реформе школства поћи ће од школе тј. школске зграде. Полазећи од општег прегледа школства у Југославији биће скренута пажња на неке од основних карактеристика „живота у школама“ као што су: године старости ученика основних школа у Србији и Југославији после рата, заступљеност различитих наставних језика, степен присуства представника националних мањина, развијеност основног школства, оптерећеност одељења бројем ученика, оптерећеност школа бројем одељења, стање школских зграда и материјално стање школства. Реформа основне школе у Југославији не може се разумети без увида у структуру југословенског друштва после окончања Другог светског рата. Посебан акценат биће стављен на анализу једне од најбројнијих друштвених група према првом послератном попису становништва из 1948, односно децу узраста од седам до 14 година старости. Да би се разумео друштвени и политички амбијент унутар ког се расло и живело у Србији и Југославији после 1944. односно 1945, деца од седам до 14 година старости посматраће се као: грађани, чланови породице, жртве рата, пионири и ученици. Као неизоставан део школе, пратићемо се и учитеље односно наставнике. Полазећи од бројног стања и полне структуре учитеља, анализе система школа за школовање просветних радника, посебна пажња биће стављена на лик тзв. „социјалистичког“ учитеља и захтеве које је југословенска држава после Другог светског рата ставила пред све просветне раднике, проверавајући често и будно њихову политичку али и „моралну подобност“, премештајући их са једног на друго радно место, додељујући им нове задатке не водећи увек превише рачуна о томе где и у каквим условима живе. Неизоставан сегмент анализе школе тј. „живота у школи“ представљаће анализа наставе и то: наставних планова и програма, присуства идеолошког и политичког на часовима историје, мајорњег језика, земљописа, рачуна. Присуство тзв. идејности у настави „прове-

17 *Закон о обавезном седмогодишњем школовању (1945), Закон о увођењу обавезног седмогодишњег школовања у Србији (1945), Устав ФНРЈ (1946), Закон о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива (1950), Закон о народним школама (1951), Уставни закон (1953), Комисија за реформу школства општег образовања (1953), Одлука о основним начелима друштвеног управљања у школама (1954), Општи закон о управљању школама (1955), Општи закон о школству (1958), Закон о основној школи (1959).*

18 *Друштво и васпитање, Настава и васпитање, Савремена школа.*

раваће“ се кроз анализу пракси обележавања празника, давања имена школама и истицања парола у школама. Политика образовања и васпитања која је спровођена кроз реформу основне школе у Србији и Југославији после 1944. односно 1945. анализираће се кроз однос нових власти према одређеном броју старих пракси као што су настава веронауке и страних језика, али и нових тенденција у образовању као што су слободне школске активности или секције. Бавићемо се такође и политиком издавања уџбеника за основне школе. Анализа свих поменутих феномена не би била могућа без увида у податке из првих послератних пописа.¹⁹ Од изузетног значаја су били подаци објављени у *Статистичком билтену Савезног завода за статистику и евиденцију Федеративне Народне Републике Југославије* и *Статистичком годишњаку ФНРЈ* и то у оквиру више различитих целина.²⁰

На темељима захтева који су постављени пред „нову школу“, „школу без зидова“, најпре почетком 20. века а онда по окончању Другог светског рата, политика образовања и васпитања која је изнедрила реформисану основну школу 1958. године посматраће се у светлу крупних друштвених промена које су заувек промениле однос не само према овој институцији већ и према деци и детињству. Услови за промену у Југославији створени су децембра месеца 1949. када је највише партијско тело, Трећи пленум ЦК КПЈ, изгласало резолуцију којом је упоредо са прокламовањем нове политике образовања и васпитања прокламована и

19 *Попис становништва* (1948), *Попис ученика* (1948) и *Попис школских зграда* (1951).

20 „Основне и средње школе 1951/1952“, *Статистички билтен Савезног завода за статистику и евиденцију Федеративне Народне Републике Југославије* (dalje: *Статистички билтен ФНРЈ*) 26/1954; „Основне и средње школе 1952/1953“, *Статистички билтен ФНРЈ* 43/1955; „Основне и средње школе 1953/1954 и 1954/1955“, *Статистички билтен ФНРЈ* 49/1955; „Основне и средње школе 1954/1955 и 1955/1956“, *Статистички билтен ФНРЈ* 72/1957; „Основне и средње школе 1955/1956“, *Статистички билтен ФНРЈ* 118/1958; „Основне и средње школе 1956/1957“, *Статистички билтен ФНРЈ* 122/1958; „Школе по срезовима 1951/1952“, *Статистички билтен ФНРЈ*, април 1954; „Школе по срезовима, општинама и градским насељима 1957/58“, *Основне и средње школе 1957/1958*, (Београд, 1959); „Основне и средње школе 1957/1958“, *Основне и средње школе 1957/1958*, (Београд, 1959); „Основне и средње школе“, *Основне и средње школе 1957/1958*, (Београд, 1959); „Попис 1951 – школске зграде“, *Статистички билтен ФНРЈ*, март 1955; „Укупно становништво по popisима 1921 до 1953“, *Статистички годишњак ФНРЈ за 1954. годину*, 1954; „Укупно становништво по старости и полу. Попис становништва 15. март 1948“, *Статистички годишњак ФНРЈ за 1954. годину*, 1954; „Укупно становништво по занимању и сектору својине, према групама старости и зарађивању. Попис становништва 15. март 1948“, *Статистички годишњак ФНРЈ за 1954. годину*, 1954; „Укупно становништво по школској спремности, групама старости и полу. Попис становништва 15. март 1948“, *Статистички годишњак ФНРЈ за 1954. годину*, 1954; „Укупно становништва по народности, полу, групама старости и писмености. Попис становништва 15. март 1948“, *Статистички годишњак ФНРЈ за 1954. годину*, 1954; „Укупно становништво по месту рођења, брачном стану, писмености и групама старости. Претходни резултати пописа становништва 31. марта 1953. године према узорку у hiljadama“, *Статистички годишњак ФНРЈ за 1954. годину*, 1954; „Укупно становништво по групама, старости, полу и родном крају. Попис становништва 15. марта 1948“, *Статистички годишњак ФНРЈ за 1954. годину*, 1954; „Lica која су рођена у jednoj а popisана у другој народној republicи, по групама старости, народности и полу. Попис становништва 15. марта 1948“, *Статистички годишњак ФНРЈ за 1954. годину*, 1954.

нова политика одрастања у Југославији због чега је посебно место у овом раду посвећено изучавању феномена из домена историје детињства. Полазећи од сопствених пропуста у раду са децом и младима, Партија је на Трећем пленуму ЦК признала да није у могућности да у потпуности контролише реализацију политике образовања и васпитања јер се показало да ученици више времена проводе на „улици“ него у школи. Самим тим Партија је признала да се политика образовања и васпитања мора поставити на „ширу друштвену платформу“ којом ће, поред партијских кадрова и представника прилично посусталих масовних организација каква је, показаће се, била пионирска, бити обухваћени стручњаци (експерти), као и родитељи. На тај начин Партија је исказала спремност да одговорност, па самим тим и власт, делегира унутар шире друштвене заједнице. Услови за спровођење политике прокламоване на Трећем пленуму ЦК КПЈ створени су 1951. када је донет *Закон о народним школама*, који је требало да представља доказ самоуправљачких тежњи у југословенском друштву, односно 1953. године када је отпочела са радом Комисија за реформу школства. „Нова политика“ као израз глобалних промена, али и демократизације југословенског друштва почетком педесетих година, извела је политику образовања и васпитања ван школе тј. продужила јој је мандат на 24 часа дневно и 365 дана у години. Образовање је постало перманентна потреба. Узимајући у обзир промену до које је дошло у Југославији на пољу политике образовања и васпитања крајем четрдесетих и почетком педесетих година, анализа реформе школства у Србији и Југославији обухватиће оне сегменте свакодневице најмлађих који нису стриктно били везани за школски простор али су се мењали и трансформисали у складу са захтевима реформе школства. „Ново“ детињство, „срећно“ детињство је било израз оних потреба које су се реализовале кроз захтев за дужим, богатијим, садржајнијим и здравијим детињством. Разумевање промене до које је дошло према деци и младима почетком педесетих година у Југославији не би било могуће без увида у радове бројних историчара, социолога, антрополога,²¹ као и у радове ау-

21 Hugh Cunningham, *The Invention of Childhood*, (London: BBC BOOKS, 2006); Ann Livschiz, „Growing Up Soviet: Childhood in the Soviet Union, 1918–1958“, (doktorska disertacija, Stanford University, 2006); Catriona Kelly, *Children's World, Growing Up in Russia, 1890–1991*, (London–Yale: New Haven – Yale University Press, 2007); Ildiko Erdei, „The Happy Child“ as an Icon of Socialist Transformation: Yugoslavia's Pioneer Organization“, *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeast Europe*, приређивачи John Lampe, Mark Mazower (Budapest – New York: Ceu Press, 2004), 154–179; Ildiko Erdei, *Čekajući Ikeu. Potrošačka kultura u postsocijalizmu i pre njega*, (Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012); Smiljka Tomanović, „Sociologija o detinjstvu i sociologija za detinjstvo“, *Sociologija detinjstva*, приређивач Smiljka Tomanović, (Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavnih sredstava, 2004), 7–50; Предраг Ј. Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948–1965*, (Београд: Службени лист СРЈ, 1996); Sanja Petrović Todosijević, *Za bezimene. Delatnost UNICEF-a u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji 1947–1954*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008); Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, (Zagreb: Srednja Europa, 2005); Radina Vučetić, „Diznizacija detinjstva i mladosti u socijalističkoj Jugoslaviji“, *Istorija 20. veka* 3/2011, 185–204; Иван

тора објављене у два изузетно значајна зборника радова: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*²² и *Социјализам на клупи. Југословенско друштво у очима постјугословенске хуманистике*.²³ Незаобилазан извор драгоцених информација и података о томе како се у јавном простору креирала слика о „срећном детињству“ били су бројни чланци објављени у дневном листу *Политика*, који је излазио током читавог периода који представља предмет анализе рада, затим увид у чланке објављене у другим дневним,²⁴ недељним,²⁵ стручним гласилима,²⁶ као и листовима намењеним за децу и младе.²⁷

Данас готово да нема истраживача који се неће сложити са тврђом да је „борба за школу“ обележила читаву модерну историју Србије. „Борба за школу“ обележава читав онај период српске историје у коме српска држава покушава да постане модерна и демократска. Другим речима, она је неодвојива од процеса модернизације и демократизације друштва. Реформски закони из 1945, 1951. и 1958, односно 1959, који ће представљати предмет посебне анализе у овом раду, тешко да се могу разумети без бар делимичног осврта на просветну реформу Стојана Новаковића из 1893, законе из 1898, 1904, *Закон о народним школама* из 1929. са допунама из јула месеца 1930. којим је извршен покушај стварања јединственог образовно-васпитног система у тзв. Првој Југославији.

Са друге стране, не може се занемарити врло значајан податак да су аутори *Стратегије развоја образовања Републике Србије до 2020. године*²⁸ апострофи-

Хофман, „Улога часописа *Пионир* у васпитању и образовању деце у Југославији“, *Годишњак за друштвену историју* 1/2013, 56–57; Јелена С. Укаловић, „Оснивање дечјег међународног фестивала *Радост Европе*“, *Годишњак за друштвену историју* 2–3/2004, 123–135; *Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society*, ed. Paula S. Fass, (New York: Macmillan Reference, 2004).

22 Сања Петровић Тодосијевић, „На трагу безбрижности под плаштом безимености. Деца и детињство између трајног и новог“, *Приватни живот код Срба у 20. веку*, приређивач Милан Ристовић, (Београд: Клио, 2007), 207–237; Данијела Велимировић, „Мода и идеологија. Ка новој политици стила“, *Приватни живот код Срба у 20. веку*, 342–361.

23 Igor Duda, „Дјеча социјалистичке домовине. Изградња пioniрске традиције у Хрватској 1950-ih godina“, *Сocijalizam на клупи. Јugoslovensko друштво очима нове постјugoslovensке humanistike*, zbornik radova, ur. Lada Duraković, Andrea Matošević, (Pula-Zagreb: Srednja Europa, CKPIS, Sveučilište Jurja Dobrile, Sa(n)jam knjiga u Istri, 2013), 75–102; Ana Kladnik, „Iskanje novih paradigam in upotreba novih raziskovalnih metodologij na primeru novih mest in naselij v socijalistični Sloveniji“, *Socijalizam на клупи*, 153–176.

24 *Борба*.

25 *НИН*.

26 *Родитељ*.

27 *Млада снага, Млади борац, Млади градитељ, Млади задругар, Пионир*.

28 Влада Републике Србије је 2012. године усвојила документ под називом „Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године“. Стратегијом су дефинисане главне смернице и циљеви образовне политике у наредном периоду. Стратегија почива на холистичком (системском приступу) што значи да аутори документа инсистирају на третирању образовања као јединственог и целовитог система или, како сами кажу, „од јаслица до докторских студија и целоживотног учења“. Другим речима, Стратегија почива на идеји да се при анализи и форму-

рали доношење *Општег закона о школству* из 1958, којим је у Југославији уведено обавезно бесплатно осмогодишње основно образовање, као полазну основу за сва даља размишљања о будућности образовног система у целини у Србији. У том смислу закон из 1958, као и све оно што је урађено на пољу реформе образовања после 1944. представља не само исход једног процеса који је у Србији почео крајем 19. века већ и фазу у изградњи једног сложеног система, јер педагогија, како каже Анри Жиру, „није неутрална ни објективна, већ окренута сврхисходности и усмеравању“.²⁹ Због свега наведеног, полазна размишљања о систему образовања и васпитања који је спровођен кроз основне школе у Србији и Југославији од 1944. до 1959. неодвојива су од анализе и критике образовног система на прагу 21. века, јер педагогија је давно престала да буде „лојална *банковном* образовању, *научном* школству, лишена свих критичких елемената подучавања и учења“. Данас је она „део једног незавршеног пројекта чији је циљ изградња једног смисленог живота за све ученике. Такав пројекат је до те мере значајан да ученицима обезбеђује услове за стицање свих знања и вештина које су им потребне да појме ограниченост правде у демократском друштву“.³⁰ У том смислу питање исхода васпитања и образовања стеченог унутар једног система подједнако је важно као и разумевање анализе самог система унутар једног ограниченог временског периода, у овом случају 1944. и 1959. годином. Одговор на питање *каком су образовно васпитном систему били изложени дечаци и девојчице који су школу похађали у годинама после Другог светског рата* неодвојив је од питања где су се ти исти малишани, данас шездесетогодишњаци или седамдесетогодишњаци налазили нпр. 1968. као млади људи од осамнаест, двадесет или двадесет пет година? Да ли их је управо систем вредности имплементиран у образовно-васпитни систем под чијим су окриљем стасавали научио „да знају како да позову на одговорност носиоце власти и моћи, те да развију вештине, знања и храбрости да стално доводе у питање уврежене претпоставке, наоружани спремношћу да се боре за један праведнији свет“.³¹ И на крају, да ли је двадесет година касније, када је пао Берлински зид а социјализам као друштвени поредак престао да постоји у Европи, та иста генерација израсла у „класу образованог и критички настројеног грађанства, способног да узме учешће у владању једним демократским друштвом“³² или није?

лисању стратегије било ког дела система образовања мора водити рачуна о свим деловима система. Аутори анализирају основно образовање и васпитање као један од девет подсистема сложеног система образовања. Datum pristupa 12. 6. 2017, http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678

29 Анри Жиру, *О критичкој педагогији*, (Београд: Едука, 2013), 14.

30 Исто.

31 Исто, 15.

32 Исто.

Рад на тему која у свом фокусу има политику образовања и васпитања у Србији и Југославији у периоду социјалистичке Југославије настајао је у годинама када су само ретки истраживачи показивали интересовање за развој основног школства током социјалистичког периода у бившим социјалистичким земљама централне и источне Европе па и у Југославији. Озбиљнији осврти на развој политике образовања и васпитања у социјализму имали су скоро искључиво за тему прилике у Совјетском Савезу са акцентом на периоду Стаљинове владавине, иако је од избијања Октобарске револуције па до средине тридесетих година социјалистичка педагогија у СССР-у прошла кроз један од најдинамичнијих периода у свом развоју. Свеопшти мук који је завладао, пре свега међу историчарима педагогије, довео је до „масовне производње“ „измишљања традиције“ која је за последицу имала прогон једног од најзначајнијих периода у развоју школског система у Србији и Југославији, као и педагошке науке. Ипак, судбину педагошке и других друштвених и хуманистичких наука током, пре свега деведесетих година 20. века и почетком 21. века у великој мери је одредио један потпуно другачији однос према употребној вредности знања и то оног корпуса знања који је долазио из хуманистике.

Пад Берлинског зида и „рушење“ социјализма у Источној Европи требало је да резултира не само падом тзв. тоталитарних и недемократских режима у Европи већ и стварањем заједнице европских народа која ће почивати на јасно дефинисаном систему вредности који је требало да буде и претпоставка будуће „среће“ свих европских народа.³³ У том процесу, систем образовања тј. образовни модели требало је да имају кључну улогу. Подстакнути „самозадовољним причама“ о економском расту, крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година појавили су се погледи на образовање као пре свега „лично право појединца“ а

33 При покушају сагледавања перспективе, као и дефинисања циљева и задатака образовног система у Републици Србији у наредном периоду, аутори Стратегије развоја образовања наводе следеће податке. Демографску транзицију Републике Србије у последњих двадесет година одликује изражена демографска регресија. Укупан број становника у периоду од 2002. до 2011. се смањио за 377.335 или за више од 5% становништва. Природни прираштај константно опада од 1992. године. Забележен је пад стопе фертилитета чиме се Република Србија сврстала у ону групу земаља које нису обезбедиле просту репродукцију становништва. Индекс старења се у последњих педесет година удвостручио. Становништво до 14 година старости чини свега 15% укупног броја становника, што је мање од учешћа старијих од 65 година у укупном броју становништва (17%). Анализа економско-социјалних параметара указује на радикално осиромашење српског друштва, које није успело да се избори, између осталог, са рецесијом и процесом трансформације привреде због чега су социјалне разлике међу припадницима заједнице данас огромне. Око 670.000 (9,2%) становника живи на рубу егзистенције. Од тог броја 1,7% отпада на високообразоване. Исто толико (око 670.000) је незапослено. Сиромашних има двоструко више на селу него у граду. Република Србија има једну од најнижих стопа учешћа и најнижих стопа запослености радно способног становништва у Европи, високо учешће запослених у пољопривреди, једну од најнижих стопа незапослености у Европи, изузетно високе стопе незапослености младих. Datum pristupa 12. 6. 2016, http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678

не „јавно добро“.³⁴ Самим тим, неолиберална педагогија „лишила је образовање њене друштвене вредности, критичког садржаја и идеје грађанске одговорности зарад вишег циља стварања нових, другачијих друштвених субјеката вођених логиком приватизације, ефикасности, флексибилности, гомилања капитала, са циљем уништења државног уређења базираног на принципу социјалне правде“.³⁵ У пракси је завладала тзв. култура позитивизма, чије су главне претпоставке преузете из начина мишљења и метода истраживања који се повезују са природним наукама. Пошто у култури позитивизма „теорија функционише у оквиру техничког напретка“ смисао знања је неминовно ограничен на домен техничког интереса. Култура позитивизма подразумева да се знање темељи на два основа, пре свега на емпиријским и природним наукама и на формалним дисциплинама какве су логика и математика.³⁶ Унутар такве културне климе знање је постало област објективних чињеница. Доминантан модел који знање препознаје искључиво као објективно и неутрално аутоматски је анулирао и елиминисао све податке „прикупљене из субјективног света интуиције, промишљања, филозофије“ који се више нису могли сматрати релевантним.³⁷ Управо је култура позитивизма можда највише допринела томе да се у току последњих неколико деценија све јаче чују гласови који указују на то да „јавност све мање мари за историју“ па се врло песимистично почело говорити и о „крају“ или „смрти“ историје. Ипак „с оне стране смрти историје“ или с оне стране кризе историјске свести јасно се наслућује идеја о потреби за стварањем једног друштва које неће памтити оне лекције из своје прошлости које „расветљавају развојне предуслове личних и друштвених слобода“.³⁸ Сурово и по савремена друштва врло погубно раздвајање знања и истраживања од вредносних судова, како каже један од најзначајнијих представника критичке педагогије Анри Жиру, „више крије него што открива“. А открива да се када говоримо о неолибералној педагогији, која и дан данас представља апсолутни мејнстрим, као „чеду“ доминантне културе позитивизма, не ради заправо о „интелектуалној погрешци“ већ о озбиљном „етичком недостатку“³⁹ који представља камен темељац доминантних савремених образовних модела који почивају на такозваним „стандардима“ тј. стандардизацији, такмичењу и тестовима.

Критикујући доминантан савремени образовни модел како у Европи тако и у Сједињеним Америчким Државама, Паси Салберг, један од најзначајнијих

34 Жиру, *О критичкој педагогији*, 11.

35 Исто, 20.

36 Исто, 41.

37 Исто.

38 Исто, 33–34.

39 Исто, 42.

финских стручњака у области образовања⁴⁰ који је о питањима образовања саветовао владе у више од педесет држава света, изјавио је октобра 2013. године, приликом посете Србији и учешћа на Међународној конференцији „Образовање као кључ успеха – финско искуство“ коју су организовали Амбасада Финске у Београду и Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, следеће: „Замислите да испод дрвета стоје мајмун, вук, пингвин, риба, фока и слон и да им кажете да сви морају да положи испит који је исти за све, јер је то праведно. А испит који доказује колико је ко паметан јесте да се попну на врх дрвета. Риба ће до краја живота бити убеђена да је глупа. Свако дете може да успе уколико имате образовни систем који је правичан за различите ученике“. Салберг је хтео да укаже на чињеницу да су најбољи они образовни модели који не теже стварању „најбољег образовног система за децу“, јер такав не постоји, већ они који теже стварању „добре школе за сву нашу децу“.⁴¹ У својој чувеној књизи *Педагогија обесправљених*, Пауло Фреире, утемељивач и најзначајнији представник критичке педагогије,⁴² покушао је да објасни да суштина елементарног описмењавања није стицање одређене вештине која представља императив времена у коме се живи већ „облик интервенисања“ тако да учећи да пишемо и читамо стичемо вештину која је основна претпоставка интересовања за оно што се дешава у нашем ближем и даљем окружењу тј. за оно што се дешава у свету.⁴³ Катастрофални подаци са којима се данас суочава већина европских држава,⁴⁴ па и Република Србија, по питању функционалности постојећих образовних

40 Паси Салберг је генерални директор Центра за међународну мобилност и сарадњу, предаје на универзитетима широм света а од јануара 2014. године и на Харварду. „Финска лекција за образовање Србије“, *Политика*, 22. октобар 2013.

41 *Исто*.

42 Књига Паула Фреиреа *Педагогија обесправљених* сматра се једним од класичних текстова критичке педагогије. Продата је у преко милион примерака у Сједињеним Америчким Државама и широм света утичући на генерације наставника и интелектуалаца. За Фреиреа, као и за његове настављаче, критичка педагогија није представљала само теорију већ и друштвени покрет у образовању који помаже ученицима да развију свест о слободи, да препознају ауторитарне тенденције и повежу знање и моћ са способношћу да делују конструктивно. Дајући лични пример, Фреире је одиграо кључну улогу у развоју изузетно успешне кампање за ширење писмености у Бразилу пре државног удара и војне хунте 1964. Када је војска прузела власт, Фреире је завршио у затвору због залагања за унапређивање образовања на принципима критичке педагогије. Након пуштања на слободу провео је читав низ година у изгнанству у Чилеу и Швајцарској. По повратку у Бразил 1980. играо је веома значајну улогу у формирању образовне политике ове земље све до смрти 1997. године. Жире, *О критичкој педагогији*, 223.

43 *Исто*, 228.

44 Када је у септембру 2012. године у Никозији Стручна група Европске комисије за образовање и културу поднела извештај и обавестила јавност о стању писмености на простору Европске уније, европској комесарки Андруле Василиу није преостало ништа друго него да наложи „хитну акцију због проблема за који се мислило да је у Европи искорењен“. Европска и читава светска јавност упознате су са подацима по којима сваки пети петнаестогодишњак и готово 75 милиона одраслих у ЕУ није довољно савладало писање и читање, а многи нису у

система јасно указују на потребу за препознавањем једне нове педагогије, оне која неће бити лишена друштвене одговорности. Октобра месеца 2013. Србију је посетио Питер Мекларен професор на Одсеку за постдипломске студије у области образовања и информација на Калифорнијском универзитету у Лос Анђелесу.⁴⁵ Аутор чувене књиге *Живот школе*, на питање новинарке *Политике*: „Шта саветујете нашим наставницима и студентима?“, одговорио је: „Ништа“, а онда наставио: „Свака земља треба да прилагоди критичку педагогију својој историји, култури, идентитету. образовање мора да буде посвећено стварању економски и социјално праведном друштву, да будете предани промени, социјалној једнакости, етици. Учитељи морају да буду храбри, да се не плаше да постављају питања, а студенти треба да се учлањују у друштвене покрете и организације и да негују критичко мишљење“.⁴⁶

Књига *Отећемо светлост бучном водопаду. Реформа основношколског система у Србији 1944–1959.* настала је на основу текста докторске дисертације „Социјализам у школској клупи. Реформа основношколског система у Србији 1944–1959“ која је одбрањена октобра месеца 2016. године на Факултету за медије и комуникације Универзитета Сингидунум пред комисијом у саставу: др Миодраг Шуваковић, редовни професор Факултета за медије и комуникације Универзитета Сингидунум, др Предраг Ј. Марковић, научни саветник Института за савре-

стању да се носе са захтевима модерних технологија попут коришћења интернета или „па-метних“ телефона. До које мере је „новооткривени“ проблем узбудио европску јавност и политичаре, најбоље говори чињеница да је једна од предложених мера била и отварање библиотеке у тржним центрима. Поменути извештај скренуо је пажњу на предрасуде дубоко укоренене у европским друштвима у вези са степеном писмености европског становништва. Показао је да се основна писменост у Европи узима „здро за готово“ и да је неписменост постала табу тема у великом броју држава, чега нису свесни ни многи европски политичари. „У Србији 20 посто ђака не заврши основну школу“, *Политика*, 20. октобар 2012.

45 Питер Мекларен је један од најзначајнијих теоретичара и заговорника критичке педагогије данас. Познат је по својим радовима и ангажовању у области критичке педагогије, критичке писмености, социологије и антропологије образовања, културолошких студија, критичке етнографије и марксистичке теорије. Био је предавач и директор Центра за образовање и културолошке студије на Универзитету Мајами. Своју каријеру почео је као учитељ у школи коју су похајала деца емиграната у једном од најозлоглашенијих делова Торонта. Обилазио је и обилазио школе по Јужној Америци и Јужној Африци. Радио је са запатистима у Мексику и револуционарима у Венецуели. Боравио је у Кини, Израелу, Палестини, Грчкој и Финској. Аутор је чувене књиге *Живот у школама* (Едука, 2013) која је проглашена бестселером. Поред ове, у Србији је 2013. године објављена Мекларенова књига *Че Гевара, Пауло Фреира и педагогија револуције* (Едука, 2013). Критичком педагогијом се бави не само као теоријом и филозофијом образовања него и као друштвеним покретом који је оријентисан на праксу, на начин на који је то дефинисао њен утемељивач Пауло Фреира. „Читајте Маркса, и ми то радимо“, *Политика*, 12. октобар 2013; Питер Мекларен, *Че Гевара, Пауло Фреира и педагогија револуције*, (Београд: Едука, 2013).

46 „Читајте Маркса, и ми то радимо“, *Политика*, 12. октобар 2013.

мену историју, и др Петар Драгишић, виши научни сарадник Института за новију историју Србије. Овом приликом посебно им се захваљујем. Највећу захвалност дугујем свом професору и ментору др Миодрагу Шуваковићу.

ЗАКЉУЧАК

Реформа основношколског система у Србији и Југославији од 1944. до 1959. године, односно од краја Другог светског рата до доношења Општег закона о школству 1958, којим је на територији читаве земље успостављена јединствена осморазредна основна школа, каква у Србији постоји и данас, представља резултат „борбе за школу“ која у српском друштву траје од краја 19. века и просветне реформе Стојана Новаковића из 1893, закона из 1898, 1904, Закона о народним школама из 1929, са допунама из јула 1930. Стога је она неодвојива од борбе за модернизацију и демократизацију српског и југословенског друштва у 20. веку.

Реформа основношколског система у Србији и Југославији, која је резултирала стварањем јединствене осморазредне основне школе 1958, представља део борбе за „нову школу“. Све до краја 19. и почетка 20. века школа није стварана ради потреба ученика, већ ради потреба одређених друштвених група. У 20. веку околности су се промениле. Процеси свеопште друштвене модернизације тражили су „нову школу“, ону чији задатак неће бити искључиво да младе нараштаје научи да пишу и читају, већ је њен задатак више него икада раније био да младе људе учи али и васпитава. Од школе се тражило да престане да буде инертна институција, да преузима иницијативу и ствара нове људе који испуњавају захтеве новог времена. Велики број захтева који се поставио пред школом инспирисао је многе теоретичаре, практичаре, педагоге, психологе, јавне раднике, као и политичаре и идеологе да понуде решења за замену „старе“ школе „новом“. Школа која се рађала на крају 19. и почетку 20. века морала је бити: „школа за живот“, „пуна живота“, „по мери ученика“, „без зидова“, „без разреда“, „радна школа“, „активна школа“, „школа доживљаја“, „школа социјализације“, „индивидуална школа“, „без испита“, „без оцена“, „школа развијања ученика“. Сви покушаји да се нова школа примени у пракси „пали су у воду“ 1914. године када је отпочео Први светски рат. Узроци Другог светског рата и тешко наслеђе, олично понајвише у десетинама милиона мртвих, искуству фашизма, националсоцијализма, Холокаусту, неминовно су морали отворити питање не само смисла већ и сврхе људског образовања и васпитања, чије су тековине у периоду од 1939. до 1945. биле обесмишљене и анулиране. „Са ове стране“ разарања, ратних али и идеја просветитељства, Француске револуције у које се човечанство тако дуго заклињало, требало је изградити нови свет, онај на чијем крову ће се поново виорити застава на којој ће писати: *liberté, égalité, fraternité*.

Може се рећи да се интензивном раду на дефинисању нових политика образовања и васпитања и отпочињању реформи постојећих школских система приступило одмах по окончању Другог светског рата. Наставку светским рато-

вима прекинуте борбе за „нову“ школу посебно је допринело „ново“ откривање детињства, које је током Другог светског рата претрпело тешке губитке. Тешко наслеђе оба светска рата покренуло је питање заштите не само дечијих живота већ пре свега дечијих права. Последице Другог светског рата, који је суочио човечанство са најбруталнијим начинима „уништавања“ деце, нашле су свој одраз у раду Организације уједињених нација, која је исте године када је основана, 1945, донела *Општу декларацију о правима човека*, која се односила и на децу. Тек 1959. ОУН је донео *Декларацију о правима детета*, чији је потписник била и Федеративна Народна Република Југославија. Државе потписнице овог документа обавезале су се „да ће децу васпитавати у духу разумевања, толеранције, пријатељства међу народима, у духу мира и општег братства“.

Поред реафирмације детињства, кључни допринос афирмацији реформе школства после Другог светског рата дало је успостављање јединственог система вредности. И поред свих разлика које ће у будућности постојати у Хладним ратом окованом свету и Берлинским зидом подељеној Европи, читав послератни свет градио се на идеји која и данас представља једну од темељних идеја савременог света, идеји антифашизма. Врло брзо, већ након санирања најтежих последица рата, показало се да се и поред интензивног рада на неговању антифашистичких традиција, рат мора оставити у прошлости како би у будућности било могуће градити заједницу народа међу онима који су до јуче били са различитих страна фронта. Управо ће ове две идеје, дакле идеја о успостављању јединственог система вредности који ће почивати на антифашистичком наслеђу и идеја о међусобној коегзистенцији дојучерашњих непријатеља и у Хладном рату завађених страна, постати темељи Организације уједињених нација, која ће преко своје Агенције за образовање, науку и културу (Унеско – United Nations Educational Scientific and Cultural Organization), основане већ 4. новембра 1946, одиграти једну од кључних улога у реализацији неких од сегмената бројних реформи школства које ће бити спроведене широм Европе (енглеска реформа система школства 1944, француска Лаванж-Валонска школска реформа 1945, шведска, западнонемачка и совјетска реформа школства из 1958) и света (Јапан), па и у Југославији (1958), која је Унеску приступила 1950. године, одмах пошто је врх Комунистичке партије Југославије, Трећи пленум ЦК КПЈ, децембра 1949, дефинисао нову политику образовања и васпитања у земљи.

Реформа основношколског система од 1944. до 1959. представљала је део борбе за културну трансформацију друштва коју је револуционарна, комунистичка власт у Југославији отпочела са формирањем првих народних одбора, првих органа власти. Партија се позиционирала као авангарда радничке класе која ће у будућности одиграти кључну улогу у стварању бољег и праведнијег, тј. социјалистичког друштва. Пут ка њему водио је преко политичке стабилизације земље, која се није ни могла замислити без привредног и економског опоравка,

без „општег народног напретка“ који је подразумевао и „културни живот“. На тај начин је „културни“, и „просветни живот“ као његов саставни део, од самог почетка био укључен у „социјалистички преображај друштва“.

До почетка педесетих година 20. века, све кључне одлуке у држави, па и оне које су се односиле на културну и просветну политику, доношене су на нивоу највишег партијског тела – Политбироа Централног комитета Комунистичке партије Југославије. Обнародоване на партијским конгресима, одлуке су конкретизоване радом државних органа, односно народних одбора, појединих министарстава и Народне скупштине, као и масовних организација (Народни фронт, Антифашистички фронт жена, Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије и др.).

Закључци усвојени на Петом конгресу КПЈ (1948) имали су далекосежне последице на културну политику југословенске државе, као и на политику образовања и васпитања, која је своје главне смернице добила Резолуцијом Трећег пленума ЦК КПЈ из децембра 1949. у чији су састав ушли делови реферата Милована Ђиласа под називом „Проблеми школства у борби за социјализам у нашој земљи“. Већ из самог наслова могло се закључити да крајњи циљ „нове“ политике образовања и васпитања мора бити „изградња социјализма“, која је захтевала „одважног социјалистичког човека“, оног „чија су схватања широка и разноврсна, коме су туђи бирократизам и укалупљеност мисли“. Из прецизне дефиниције крајњег циља образовања и васпитања, који је своје отелотворење нашао у „одважном социјалистичком човеку“, могло се наслутити још нешто. До „нове“ одважности којој су страни „бирократизам и укалупљеност мисли“ могло се доћи само путем, не школе, већ васпитања, и то „социјалистичког“ васпитања које своје исходиште проналази како у зидовима опасаним школским учионицама тако и ван њих, у школском дворишту, на ваншколским активностима и посебно на улици, за коју је констатовано да је више него икада раније постала простор за испољавање социјализму страних и по социјализам опасних појава. Покушај „еманципације“ васпитања у односу на институцију школе, која је до тада представљала ексклузивног „чуvara ватре“, оне која је запаљена не у рату и револуцији већ век и по раније када је школа утемељена као етатизована институција, као она која најмлађе чланове „одузима“ родитељима и породици јер има ексклузивно право да их не само образује већ и васпитава, није значио деградацију школског система. Напротив – свака школа па и школа основног обавезног образовања као део јединственог школског система престала је да се посматра као посебан, изолован део друштва и друштвених процеса. „Новом“ политиком образовања и васпитања она је постављена у центар и представљена као исходиште „нове“ културне политике, оне чије ће дејство најмлађи припадници заједнице осећати од јутра до мрака, седам дана у недељи, триста шездесет пет дана у години. „Нова“ политика тражила је нове савезнике. Све државне институције, пре

свега оне које су обухватале највећи део најмлађих Југословена, а то су биле школе, морале су устукнути и потражити помоћ у борби за социјалистичког човека. У том смислу школа се морала ослонити на сложен систем масовних организација, којима се могло похвалити свако социјалистичко друштво, при чему је предност дата пионирској организацији, али и на милионску масу, у претходном веку „испуштених“, родитеља који су као и сви грађани морали имати своју улогу у социјалистичкој изградњи. Тако је „новом“ политиком образовања и васпитања, чије су главне смернице усвојене на највишем партијском телу децембра 1949, у јавни простор постављена идеја о школи као исходишту друштвене модернизације или културне револуције и изградње социјализма.

Захтеви који су се могли чути на Трећем пленуму ЦК КПЈ односили су се пре свега на стварање јединственог и проходног образовног система који ће почивати на јединственој осморазредној основној школи. Трећи пленум је донео одлуку о обавезном преласку на осмогодишње школовање, уз помоћ расположивих типова школа и уз формирање прелазних типова школа основног обавезног образовања. Крајњи циљ је био стварање јединствене осморазредне основне школе на нивоу целе државе. Прелазак на осмогодишње школовање требало је извести уз помоћ: четвороразредне и шестогодишње или шесторазредне основне школе, која је представљала прелазан тип школе ка осмогодишњој.

Борба за „дужу“ основну школу после Другог светског рата није почела на Трећем пленуму ЦК КПЈ, већ одмах по окончању ратних операција у Југославији. Доношењем Закона о обавезном седмогодишњем школовању октобра 1945. револуционарна власт је у најкраћем могућем року желела да скрене пажњу на поље образовања и васпитања као једно од најзначајнијих у оквиру борбе за културну трансформацију друштва. Основно обавезно образовање морало је бити бар три године дуже него у „старој“ Југославији. Тако је овај закон, чија је имплементација требало да буде степеница до увођења обавезног осмогодишњег основног образовања, донесен свега пет месеци након окончања рата. Доношењу једног од „базичних“ закона новог режима у Југославији није претходило доношење устава ни озбиљнија јавна расправа у којој би поред представника Партије учествовали и представници струке. Одмах по доношењу савезног донети су и републички закони. Србија је свој закон донела крајем 1945. године. Колико је прелазак на „дуже“ обавезно основно школовање представљао спор и тежак процес, види се из податка да је последње школске године пред увођење Општег закона о школству, односно Закона о основној школи који је представљао српску варијанту савезног акта, 1957/58. школа основног обавезног образовања у Србији била и четвороразредна и шесторазредна и осмогодишња. Овде су спадали и нижи разреди потпуних гимназија. Увођење обавезног осмогодишњег образовања сматрало се кључем успеха школске реформе у Југославији после Другог светског рата не само због тога што је постојало више типова школа, због чега

се није могло говорити о постојању јединственог образовног система, већ и због тога што је захтев за обавезном осмогодишњом школом био императив времена. Поред тога, преовлађивало је мишљење да се младе генерације не могу „припремити“ за живот у савременом свету уколико основно образовање стичу у четвороразредној школи. Увођење обавезне осмогодишње школе било је неопходно и због тога што су резултати до којих је у својим истраживањима дошао Савезни завод за проучавање школских и просветних питања показали да је образовна структура грађана, пре свега „произвођача“ толико лоша да је угрожен друштвени поредак земље и будућност социјализма у Југославији. И на крају, увођење обавезне осмогодишње школе се није могло заобићи јер су резултати савремене педагошке науке говорили да је то оптимална форма образовања за најмлађе грађане савременог света, па и југословенске федерације, и стога су јасно дефинисани принципи на којима је она требало да почива. Обавезна осмогодишња школа требало је да представља јединствену и демократичну дрштвену институцију, у којој се стиче опште образовање захваљујући ком се обезбеђује проходност ка свим даљим ступњевима образовања. Она је на тај начин представљена као „одскочна даска“ у даљем процесу образовања и васпитања, чиме је потврђен њен значај унутар јединственог школског система.

Захтев за „новом“ школом, за успостављањем ширег и отворенијег концепта образовања и васпитања, који је „стигао“ децембра 1949. представљао је манифестацију далеко ширег политичког концепта, који је прокламован на Петом конгресу КПЈ 1948. одмах након сукоба са Стаљином и СССР-ом. Са једне стране, одговор на „проблем“ који је, не без разлога, виђен као криза која може да израсте у оружани сукоб већих размера водио је ка „збијању редова“ унутар Партије, која почиње да се обрачунава репресивним мерама са свима за које се претпостављало да не мисле исто. Са друге стране, управо је „збијање редова“ указало на степен неефикасности нижих органа власти, тромост масовних организација и незаинтересованост чланства. Политичка и друштвена криза биле су на врхунцу када је унутар КПЈ преовладало мишљење да се власт, али и одговорност мора делегирати и поделити.

Доношење Закона о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива (1950) којим је уведена постепени прелазак на самоуправљање, што ће бити и потврђено Уставним законом из 1953. било је увод у доношење: Закона о народним школама (1951), Одлуке о основним начелима друштвеног управљања у школама (1954), Општег закона о управљању школама (1955). На тај начин су створени услови за демократизацију односа унутар школе, као и за формирање Комисије за реформу школства 1953, чији ће рад резултирати доношењем Општег закона о школству 1958. односно Закона о основној школи 1959. и успостављањем јединствене осморазредне основне школе на територији читаве Србије и Југославије.

Реформа основношколског система је почивала на неколико чинилаца. Пре свега она се ослањала на идеје социјалистичке педагогије, на теорију социјалистичког васпитања. Модерна реформа школског система педесетих не би била могућа без ангажовања бројних стручњака из области педагошке струке, која се у послератној Југославији „градила“ упоредо са напредовањем радова на извођењу реформе. Педагошка наука је „артикулисала“ први значајан и званичан отклон према дотадашњим неприкосновеним „совјетским“ узорима на Првом конгресу педагога Југославије у Београду 1952. године. У наредном периоду ће се међу педагозима у потпуности усталити мишљење да се совјетска педагогија не може узимати као основ и узор југословенске, при чему је прављена разлика између совјетске и марксистичке (марксистичко-лењинистичке), која је тумачена као научна основа југословенске педагогије. До Саветовања југословенских педагога на Сљемену код Загреба 1963. биће прихваћено мишљење да се марксистичка педагогија не развија само у земљама народне демократије, односно „земљама социјализма“, већ и у западним земљама. Овај став дошао је до изражаја већ почетком педесетих када је, најпре, новоосновани загребачки часопис *Педагошки рад* почео редовно да објављује библиографије савремене педагошке литературе са Запада (Француска, Западна Немачка, Сједињене Америчке Државе, Енглеска). Од отпочињања конкретних радњи на реформи школства тј. од 1953. до 1958. и доношења Општег закона о школству велики број југословенских стручњака, пре свега захваљујући посредству Унеска, агенције Организације УН-а задужене за међународну просветну и културну сарадњу, био је на дужим студијским боравцима у западноевропским земљама и Сједињеним Америчким Државама. Захваљујући њима и систематском раду на проучавању „западне“ педагогије, од почетка педесетих година 20. века почиње да пристиже литература из ове области са Запада, која ће извршити веома јак утицај на педагошку науку у Југославији. До краја постојања југословенске државе она ће остати „лојална“ социјалистичкој педагогији. На томе да она не почива на совјетској педагогији већ „на више стотина година старом развоју педагошких идеја које се могу означити као социјалистичке“ посебно је рађено током педесетих и шездесетих година масовним превођењем класика са њиховог изворног облика. Тих година преведени су: Морова *Утопија* (1951), Кампанелин *Град Сунца* (1964), Овенов *Нови поглед на друштво* (1957) и део *Књиге новог моралног света* (1958), избор из дела Сен-Симона и Шарла Фуријеа (1952), Кабеов *Пут у Икарију* (1952), зборници Лењинових радова *О култури и васпитању* (1952) и *О комунистичком васпитању и школи* (1960), зборник Наталије Крупске *О васпитању и настави* (1949) и др. Педесетих и шездесетих почели су да излазе неки од најпознатијих југословенских педагошких часописа: *Савремена школа* (Београд), *Педагошки рад* (Загреб), *Просветно дело* (Скопље), *Наша школа* (Сарајево), *Слободна педаго-*

гика (Љубљана), *Предшколско дете* (Београд), *Настава и васпитање* (Београд), *Живот и школа* (Осијек) и *Педагошка стварност* (Нови Сад).

Значајан допринос реформи школства педесетих година 20. века дао је Савет друштава за старање о деци и омладини Југославије који је основан 1952. у Загребу са задатком да као „друштвена трибина окупља, повезује и активира све заинтересоване организације, установе и појединце на разним подручјима васпитања“. Своје програме друштвене бриге о деци и координацију акција државних органа и различитих друштвених организација Савет је реализовао преко неколико комисија: за рад са родитељима, за рад са пионирима, за предшколско васпитање, за дечију литературу и штампу, за филм, за ликовно васпитање, за музичко васпитање. На раду у овим комисијама било је ангажовано више од 186 педагога, психолога, лекара, ликовних педагога, књижевника, музичара и друштвених радника. Поједине комисије (за предшколско васпитање, за дечију литературу и штампу, за филм, за ликовно васпитање, за музичко васпитање) имале су велики утицај на рад Комисије за реформу школства, израду Општег закона о школству из 1958. и одређеног броја законских решења која су произашла из законодавства 1958.

Радовима на реформи школства посебно је допринео *Програм међународне сарадње наших просветних радника* који је Југославија имала од 1955. Тих година, југословенски просветни радници били су радо виђени гости, углавном у земљама Западне Европе, а и они из Западне Европе често су посећивали Југославију. У периоду од 1952. Југославију су посетили просветари из: Данске, Западне Немачке, Турске, Француске, Сједињених Америчких Држава и др. Током радова на реформи школства, Комисија за реформу школства узела је у обзир неколико модела реформисаних образовних система и то: енглеског, француског, америчког, канадског и шведског, што не треба да чуди ако се зна да је од 1950. и потписивања уговора о сарадњи са Унеском, Југославија била у прилици да велики број својих младих стручњака, пре свега нову и школовану генерацију педагога, упутни на дужа студијска путовања у ове земље.

Радови на реформи основног школства у Србији и Југославији који се могу пратити од краја Другог светског рата представљали су сложен и компликован посао. Једна од највећих препрека стварању модерног школства били су веома неповољни услови под којима се школа похађала. Мада од 1944. до 1959. долази до повећања броја школа, одељења и ђака у односу на предратно време, током читавог периода, основна школа на територији Србије није била једнообразна и јединствена. Годину дана пре ступања на снагу Општег закона о школству односно Закона о основној школи најпопуларнији тип школе је била осмогодишња школа. Друга по заступљености је била четвороразредна школа. Пример НР Србије је био донекле специфичан јер је осмогодишња школа, иако у укупном зби-

ру најзаступљенија, у неким деловима била мање заступљена. Четвороразредну школу на Косову и Метохији похађало је више ђака него осмогодишњу школу.

Увођењу модерног система образовања испречили су се и многи други чиниоци. Школске 1956/57. школе које су имале само прва четири разреда чиниле су 94,2% свих основних школа у Србији. Годину дана пре доношења Општег закона о школству, у свега 210 основних школа настава се похађала од првог до шестог разреда. У Србији није постојала школа у којој се настава одвијала од првог до седмог, односно од првог до осмог разреда.

Одељења која су бројала између 31 и 40 ђака чинила су 35,2% укупног броја одељења у Србији. За њима нису заостајала одељења која су бројала између 41 и 50 ученика (23,9%). Школске 1952/53. може се уочити већи проценат одељења која су имала између 51 и 60 (9,5%) и 61 и више ученика (4,8%).

Највећи број школа у Србији имао је једно или два одељења. Школске 1951/52. са једним или два одељења било је 75,7% основних школа у Србији.

Према првом послератном попису школских зграда из 1951. године, у Југославији је постојала 12.981 зграда основних и виших основних школа. Чак трећина, односно 4.573 (35,2%) се налазило у Србији, а од њих су 89,9% чиниле приземне зграде. Свега 68,3% школских зграда у Србији је представљало наменски грађене објекте.

Према попису из 1951, 48,1% школских зграда у Србији је имало само једну учионицу; још једну је имало 40,1%. Кухињу је имало 10,5%, трпезарију 4,6%, купатило 0,6% и 2,4% свечану или кино-салу. Од цигле је било изграђено 62,1% а 15,4% од камена. Највећи број школских зграда снабдевао се водом са копненог отвореног бунара (33%), са извора (30,7%) и копненог затвореног бунара (20,5%). Свега 15,6% школа је било прикључено на електричну енергију, док су се у највећем броју њих (83,9%) користиле петролејске лампе. Површина просечне учионице у Србији износила је 45,7м². На једну учионицу долазило је 52,9 ђака. Највећи број школских зграда (88,3%) имао је под направљен од дасака. Најзаступљенији облик грејања биле су покретне пећи, на које се грејало чак 95,7% школа.

Успех нове политике образовања и васпитања, која је прокламована на Трећем пленуму ЦК КПЈ, у великој мери је зависио од спремности свих припадника друштва да се активно укључе у њену реализацију. Током педесетих година могућности југословенског друштва биле су веома скромне. Пре свега, у школским клупама основних школа седели су ученици који су се све мање и све слабије сећали Другог светског рата. Пред почетак увођења закона из 1959. у школама основног обавезног школовања у НР Србији седело је 911.625 ученика. Од тог броја њих 573.804 или 62,94% је било рођено између 1947. и 1950. године. Заједно са 26.884 оних који су рођени 1951. или касније број се пењао на 600.688 и износио је 65,90% укупног броја оних који су на територији Србије похађали школе основног обавезног школовања.

Најзаступљенији језик у основним школама у Србији био је српскохрватски. Настава на њему се одвијала, према подацима за 1956/57, у 4.202 од 4.793, односно у 87,6% основних школа. Заступљеност српскохрватског језика у основним школама у Србији није била равномерна на целој територији. Према подацима за 1956/57, он је био најзаступљенији у основним школама на територији уже Србије и настава на њему се одвијала у 96,3% школа. Најзаступљенији језик неке националне мањине у настави у основним школама на територији уже Србије био је бугарски. Нешто мања заступљеност српскохрватског језика била је у основним школама у Војводини, где се настава на њему одвијала се у 84,1% основних школа. Најзаступљенији језик неке националне мањине у основним школама у Војводини био је мађарски, на коме се школске 1956/57. настава одвијала у 34,7% школа. Потпуно другачија ситуација је у основним школама на Косову и Метохији. Настава на српскохрватском је организована у свега 350 тј. 50,5% школа. Настава на албанском односно „шиптарском“, како је гласио званичан назив језика, одвијала се у чак 75,7% косовскометохијских школа.

Територија Србије била је по много чему специфична. Са изузетком припадника италијанске националне мањине, који су се школовали искључиво у школама на територији НР Хрватске, све остале мањинске заједнице (бугарска, чешка, словачка, русинска, „шиптарска“, мађарска, румунска, турска, немачка, грчка) школовале су се и у одељењима која су била у склопу основних школа на територији Србије. Припадници бугарске националне заједнице школовали су се искључиво у школама које су се налазиле на територији уже Србије, где су се школовале и: чешка, „шиптарска“, румунска, турска и немачка национална заједница. У школама на територији Војводине школовали су се припадници: чешке, словачке, русинске, мађарске, румунске, немачке и грчке националне заједнице. Посебно треба нагласити да се највећи број школа у којима су се школовали Словаци, Русини, Мађари, Румуни и Немци налазио на територији Војводине. Школовање представника грчке националне заједнице постојало је једино на територији Војводине. Иако су се у школама на Косову и Метохији школовали припадници свега две мањинске националне заједнице, „шиптарске“ и турске, овај део Југославије био је једини где се настава на језику националне мањине одвијала у већем броју школа него настава на језику конститутивног народа.

Школске 1949/50. године законом прописано обавезно школовање похађало је у Србији свега 728.737 ученика од 936.489 дечака и девојчица који су по попису из 1948. имали између седам и 13 година, односно 77,8% оних који су по закону били дужни да иду у школу. Према подацима за школску 1951/52. свега 55% ученика основних и виших основних школа у Србији је имало нормалне године старости за одговарајући разред. Чак 33% ученика је било престарело за одговарајући разред.

Проблеми са којима се суочавала држава у процесу конституисања модерне осморазредне основне школе у Србији и Југославији посебно долазе до изражаја када се деца узраста од седам до 14 година посматрају као чланови шире заједнице. Од укупно 15.772.098 Југословена, колико их је бележио попис из марта месеца 1948, дечаки и девојчице узраста до 14 година чинили су 32,53% грађана ФНРЈ. Дечака и девојчица од седам до навршених 14 година било је 55,36% од укупног броја дечака и девојчица узраста до 14 година или 18,01% укупног броја становника Југославије. Највећи број њих живео је у домаћинству које је имало највише четири члана. Већина их је била рођена у браку партнера који су у тренутку рађања детета имали око 23 године. Родитељи дечака и девојчица који су између 1944. и 1959. имали од седам до 14 година имали су, у највећем броју случајева, у периоду док су њихова деца похађала основну школу, између 25 и 39 година. Радило се о претежно активном становништву које је већином живело на селу, на поседима величине од пет до 10 хектара. Уколико су живели у граду, постојала је већа вероватноћа да су радили као службеници а не као радници.

Петина малишана који су од 1944. до 1959. похађали основну школу у Србији имала је неписменог бар једног родитеља. У 76% случајева то су биле мајке. Вероватноћа да им родитељи нису имали стручну спрему износила је око 33%. У 70% случајева стручну спрему нису имале мајке. Родитељи са одређеним стручним квалификацијама у већини случајева су имали нижу или вишу средњу школу. Уколико су имали завршен факултет, у највећем броју случајева радило се о родитељима са дипломом: техничког, медицинског, правног или филозофског факултета. Мобилност родитеља дечака и девојчица који су од 1944. до 1959. похађали основну школу у Србији била је минимална. Већина их је била рођена у граду или срезу где су живели, односно пописани 1948. године.

Животни стандард већине основаца био је више него скроман. Они који су потицали из радничких или службеничких породица већином су живели са родитељима чији је највећи део прихода потицао од редовних прихода тј. плате. Почетком педесетих приходи четворочлане радничке или службеничке породице у Србији били су нешто већи од расхода под условом да се новац трошио само за задовољење најелементарнијих потреба. Највећи део, око 50% зараде одлазило је на храну, око 13% на обућу и одећу, 6% на огрев и осветљење и изузетно висок проценат, око 6% на дуван и пиће. Исхраном чланова радничких и службеничких породица у Србији средином 20. века доминирали су: хлеб, пециво, кекс, брашно, гриз, кромпир и пасуљ, намирнице богате угљеним хидратима. Остале врсте намирница биле су заступљене у далеко мањој мери. Просечна четворочлана радничка или службеничка породица трошила је месечно: између шест и седам килограма меса, од тога око један кг пилећег, 27 л млека, 30 комада јаја и око 15 кг свежег воћа.

Већина породица живела је у градовима у приземним зградама, углавном изграђеним пре рата, у становима који су имали око 43м², у највећем броју случајева, собу или две. Сваки пети стан био је прикључен на електричну енергију и воду, а вероватноћа да се има струја била је већа него да се има вода. Око 16% стана је имало сопствену кухињу, око 3% купатило и око 4% клозет у стану.

Модернизацију школског система у Југославији, стварање јединствене осморазредне основне школе посебно је отежавао недовољан број просветних радника током скоро читавог периода од краја рата до доношења Општег закона о школству. Према расположивим подацима, пораст броја школа, одељења и ученика није пратио пораст броја наставног особља. Број наставника ангажованих у основним школама у Југославији после Другог светског рата надмашио је број наставника ангажованих у основним школама у Краљевини Југославији школске 1938/39. тек 1953/54. године. Да би се убрзао процес школовања будућих учитеља, просветна власт, која је у Србији конституисана већ крајем 1944, донела је одлуку да се при већини расположивих учитељских школа у Србији организују курсеви за образовање учитеља на којима су предност имали они кандидати који су започели школовање у учитељским школама пре рата да би га прекинули за време окупације. На курсеве су се могли пријавити сви који су испуњавали минималне услове у погледу претходног школовања. Да би се у што краћем року дошло до што већег броја учитеља, већ 1944/45. школовање у свим учитељским школама је скраћено са пет на четири године. Тек школске 1954/55. створиће се услови да се образовање учитеља поново продужи на пет година. Током читавог овог периода сви они који су се определили за учитељски позив морали су проћи кроз софистициран систем „изградње“ социјалистичких кадрова, који се састојао од: похађања курсева, провере политичке и моралне подобности, доказивања на различитим задацима који често нису имали никакве везе за обављањем учитељског или наставничког позива, ослањајући се на наставне планове и програме који су се често мењали и учбенике који су углавном недостајали. Ефикасност учитеља у изградњи „социјалистичке школе“ у великој мери је била ограничена социјалним положајем учитеља и скромним условима живота, често у самоћи, лошем смештају, веома традиционалним и конзервативним срединама инфраструктурно лоше повезаним са већим градовима.

Ограничена материјалним стањем школства, неповољном социјалном структуром ученика, недовољним бројем учитеља и наставника, југословенска држава се у циљу спровођења реформе школства, која је била замишљена на најширој друштвеној платформи, односно активној партиципацији не само ученика и учитеља већ и родитеља, посебно истакла на пољу афирмације једног потпуно другачијег – „срећног детињства“.

Током педесетих година 20. века држава је наклоност четвртини сопствене популације исказала пре свега кроз афирмацију дечијих права путем члан-

ства у бројним међународним организацијама као што су: Уницеф (1947) и Унеско (1950). Југославија је 1954. потписала резолуцију Генералне скупштине УН-а којом је установљен Светски дан детета. Пет година касније, била је један од потписника *Декларације права детета*. Међународна заједница окупљена око ОУН-а одала је први пут признање једној комунистичкој земљи за постигнуте резултате на пољу дечије заштите априла 1953. када је у Београд стигла вест да ће Југославија бити наредни домаћин конгреса Међународне уније за заштиту деце (1958). Крајем педесетих, преко Савета друштава за старање о деци и омладини Југославије, остваривана је сарадња са организацијама као што су: Save the Children Fund из Лондона (1959) и Савет за заштиту деце Пакистана (1960), као и са American Friend Service Comittee из Сједињених Америчких Држава. Југославија је сарађивала са Fédération internationale des communautés d'enfants на проблемима заштите деце без породице. Посебно добра сарадња остварена је са Светском организацијом за предшколско васпитање (ОМЕР), чији је Осми међународни конгрес одржан августа 1960. године у Југославији. Успешно је рађено на ширењу филмске културе међу децом кроз сарадњу са Међународним центром за дечији филм. Држава је преко струковних удружења сарађивала са: Међународном организацијом за ликовно васпитање (ИНСЕА) и Међународном организацијом за дечију књижевност. Сарадња са Међународним семинаром за испитивање у породици у великој мери је унапредила дискусију о питању положаја и улоге коју породица има у подизању и васпитавању деце у Југославији.

Непосредно по окончању рата Југославија се посебно истакла на пољу збрињавања ратне сирочади и деце из социјално угрожених породица стварањем најпре концентрисаних дечијих насеља у Војводини а онда и збрињавањем деце у домовима за децу без родитељског старања. До краја педесетих је, захваљујући помоћи Међународног дечијег фонда Организације уједињених нација, успела да се избори са бројним заразним болестима које су до тада харале земљом и односиле велики број дечијих живота. Посебна пажња посвећена је друштвеној бризи за мајку и дете. Први центри за мајку и дете оснивају се крајем педесетих, а 1958. почела је изградња данашњег Института за мајку и дете у Београду.

Афирмација социјалне бриге за децу и постизање видљивих резултата на овом пољу упоредо са порастом живоног стандарда били су предуслов за почетак тзв. „социјалистичке производње детињства“. У другој половини педесетих јавни простор у Југославији делимично је „узурпирала“ слика детета као конзумента продуката масовне производње. Она се у широј јавности „развијала“ заједно са сликом о порасту животног стандарда. Званично је промовисана септембра 1957. када је у Загребу одржана чувена међународна изложба *Породица и домаћинство*. Она је, као и први *Дечији сајам*, одржан у оквиру ове изложбе, уследила након отварања првих робних кућа у Београду 1952. Годину дана након одр-

жавања изложбе *Породица и домаћинство* отворен је први супермаркет на Цветном тргу у Београду. Те године је на загребачком велесајму приказан идеалан тип стамбене заједнице у Југославији у којој, како је писала *Политика*, „живи око 5000 становника, у зградама размештеним по парковима у зеленилу, са сопственом осмогодишњом школом, центром за снабдевање и различитим сервисима за помоћ у домаћинству, установама за чување деце итд“. На Загребачком велесајму 1958. приказани су почеци формирања првих модерних стамбених заједница у градовима широм Југославије као што су: Љубљана (Савско насеље), Загреб (насеље на Рапској цести), Сарајево (Грбавица), Београд (Нови Београд), Зрењанин, Велење и др.

Редефинисање животног простора и старих навика у највећој мери је требало да се одрази на породицу, која током педесетих година почиње да добија контуре модерне породице. До 1962. родитељима у Југославији је понуђена помоћ у виду 508 школа за родитеље и 600 центара-саветовалишта. Једно од првих саветовања посвећено раду са родитељима одржано је јануара 1961. у Београду и оно је отворило нека од најзначајнијих питања везаних за: сарадњу школе и родитеља, рад здравствених и социјалних установа и сарадњу са родитељима. Улога родитеља у васпитању постала је „преко ноћи“ предмет бројних стручних расправа, округлих столова и саветовања, од којих је прво, под називом Саветовање о образовању и васпитању родитеља, одржано у Љубљани 28. фебруара 1957. године. Нова политика образовања и васпитања која је у ширем смислу редефинисала однос према деци и детињству, па самим тим и однос деце и родитеља, донела је на странице писаних медија у Југославији педесетих година нову тему, која је до тада углавном припадала сфери приватног, интимног, скоро недодирљивог – тему породичних односа за које ће се тада први пут јавно и отворено рећи да нису увек ни идељани ни „убичајени“. Од почетка педесетих новине су биле преплављене чланцима о васпитању деце, које је постало топ тема свих врста штампаних гласила у Југославији. Од овог времена посебан простор у медијима и литератури о васпитању добијају теме у вези са новим „приступима“ који су све више искључивали физичку казну. Од родитеља се очекивало да у складу са новом политиком, која је предвиђала стицање знања и одређених вештина и ван школске клупе, откривају склоности своје деце и уписују их на различите ваншколске активности као што су: пливање, свирање музичких инструмената, гимнастика. Од 1953. „у моду“ улази учење енглеског језика.

Поред јединствене осморазредне школе, која је била најзначајнији резултат послератне реформе школства, имплементација нове политике образовања и васпитања током педесетих година 20. века имала је још један значајан резултат а то је стварање специфичне и особене југословенске дечије културе. Тих година сви велики европски и светски филмски фестивали давали су признања југословенским филмовима за децу, чија је естетика подједнако успешно кому-

ницирала са малишанима с обе стране Зиде. Афирмацији југословенског филма за децу најпре је допринео Филмски фестивал у Пули, основан 1954, на коме су педесетих тријумфовали филмови: *Абра-кабра*, *Добро морје*, *Ветар је стао пред зору*, *Прометни знаци – улични јунаци*, *Изгубљена оловка*. Свог првог победника у Венецији Југославија је имала већ 1951, био је то филм *Пионир и двојка*. Награда није изостала ни наредне године, за филм *Кекец*. Након њега на венецијанском фестивалу је тријумфовао и филм *Изгубљена оловка*, који ће 1966. на Филмском фестивалу у Кану бити проглашен једним од десет најбољих дечијих филмова свих времена. Свог првог победника у Кану Југославија је имала већ 1960. године када је награда за најбољи дечији филм на Фестивалу омладинског филма додељена филму *Црни бисери*. Освајањем Златне награде у Кану филм *Црни бисери* је уврштен у Златни фонд светских филмова за децу и омладину. Поред филмског, педесетих година у Југославији је почело да цвета и књижевно стваралаштво за децу, које је, поред бројних писаца као што су: Тоне Селишкар, Десанка Максимовић, Мато Ловрак, Франц Бевк и Гвидо Тартаља, изнедрило и бројне ликовне ствараоце који ће се посебно исказати у једној новој дисциплини – у ликовном опремању књижевних дела за децу. Неки од њих били су: Сава Николић, Јоже Циуха, Марија Вогелник и Љубица Цуца Сокић.

CONCLUSION

The reform of the primary school system in Serbia and Yugoslavia in the period from 1944 to 1959, i.e. from the end of World War Two until *the General Law on Education System* was passed in 1958, by which a uniform eight-grade primary school was introduced in the entire country, the same as it still is in Serbia nowadays, represented a result of the “struggle for school” which had started at the end of the 19th century with the education reform of Stojan Novaković in 1893, the laws of 1898 and 1904 and *the Law on Public Schools* of 1929 with the amendments of July 1930. As such, it is inseparable from the struggle for the modernization and democratization of Serbian and Yugoslav society in the twentieth century.

The reform of the primary school system in Serbia and Yugoslavia which resulted in establishing a uniform primary school with eight grades in 1958 was a part of the struggle for “new school”. Until the end of the 19th century and the beginning of the 20th century schools had not been created in order to suit the needs of students, but to suit the needs of certain social groups. The circumstances changed in the 20th century. The processes of general social modernization required “new school”, the one whose task would not be only to teach young generations to read and write. “New school” was assigned the task of both teaching young people and having a formative influence on them. School was to stop being an inert institution and become the one which took initiative, i.e. formed new kind of people who could fulfil the demands of new times. A large number of demands which had been set before school inspired not only a large number of theoreticians, practitioners, pedagogues, psychologists and public employees but also politicians and ideologists to offer solutions to the problem of how to replace “old school” with “new school”. New school which was established at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century had to be: “school for life”, “school full of life”, “school which suited pupils”, “school without walls”, “school without grades”, “working school”, “active school”, “school of experience”, “school of socialization”, “individual school”, “school without exams”, “school without marks”, “school where students would develop”. All attempts to implement new school “went into smoke” when World War One started in 1914. The causes of World War Two and the difficult legacy reflected primarily in tens of millions of dead people, fascism, National Socialism and the Holocaust inevitably raised the question of not only the meaning but also of the purpose of education and upbringing, the achievements of which had been nullified and made meaningless in the period from 1939 to 1945. Apart from the destruction caused by the war, the ideas of the Enlightenment and of the French Revolution in which the humanity had believed so sincerely for so long were also destroyed and therefore a new world had to be built, a world on the top of which the flag with the words *liberte, egalite, fraternite* would be flapping again.

It could be said that the intensive work on defining new education and upbringing policies and on initiating reforms of the existing school systems started immediately after the end of World War Two. The reinvention of childhood, which had suffered severe losses during World War Two, contributed greatly to continuing the struggle for “new school” which was disrupted by world wars. The difficult legacy of both world wars raised not only the question of protecting children’s lives, but of children’s rights as well. The legacy of World War Two which made humanity face the most brutal ways of “destroying” children particularly influenced the work of the United Nations Organization, which issued the Universal Declaration of Human Rights, which also applied to children, the same year it was established, i.e. in 1945. In 1959 the United Nations Organization issued the Declaration of the Rights of the Child, to which the Federal People’s Republic of Yugoslavia was a signatory. By signing the Declaration of the Rights of the Child all countries which “signed” the document, including Yugoslavia, pledged, among other things, that the children would “be brought up in a spirit of understanding, tolerance, friendship among peoples, peace and universal brotherhood”.

Apart from the reaffirmation of childhood, another factor which made a major contribution to the affirmation of the education system after World War Two was the establishment of a uniform system of values. In spite of all the differences which would later emerge in the world shackled by the Cold War and in Europe divided by the Berlin War, the entire post-war world was built on the idea which even nowadays represents one of the fundamental ideas of the modern world – the idea of anti-fascism. Very soon, as soon as the most severe consequences of the war had been dealt with, it turned out that, even though the nations should work intensively on upholding the antifascist tradition, the War had to be left in the past so that it would be possible to build a community of nations which would include the ones who had recently been on the opposite sides of the front. These two ideas, i.e. the idea of establishing a uniform system of values which would be based on the antifascist legacy and the idea of the coexistence of the ones who had until recently been at war and of the rival groups in the Cold War, later became the fundamental ideas of the United Nations Organization, which played one of the key roles through the *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*, i.e. UNESCO, established on November 4th 1946, in the realization of some of the segments of numerous education reforms which were implemented in Europe (the English Reform of Education System of 1944; Langevin-Wallon’s School Reform of 1945 in France; the Reform of Education System in Sweden; the Reform of Education System in Western Germany; the Soviet Reform of Education System of 1958) and worldwide (the Reform of Education System in Japan), and even in Yugoslavia (1958), which joined UNESCO in 1950, immediately after the leaders of the Communist Party of Yugoslavia, i.e. the Third Plenary Session of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia, defined the country’s new education and upbringing policy in December 1949.

The reform of the primary school system in the period from 1944 to 1959 represented a part of the struggle for cultural transformation of the society which the revolutionary, communist authorities in Yugoslavia began by establishing the first people's committees, i.e. the first organs of authority. The party positioned itself as the vanguard of the working class which would play a key role in the future in the process of creating a better and more fair, i.e. socialist, society. The path towards a better and more fair, i.e. socialist, society led through political stabilization of the country, which would not be possible without industrial and economic recovery and, as it was often emphasized, "overall national progress" which included "cultural life". In this way, cultural life, including "educational life" as its integral part, was considered to be an integral part of "the socialist transformation of the society".

Until the early 1950s, all key decisions in the country, including the decisions on cultural and education policies, were made by the party's highest body, i.e. by the Politburo of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia. The decisions were made public at the party congresses and they were realized through the work of state organs, i.e. people's committees, some of the ministries and the National Assembly, and also through the work of some mass organizations (the People's Front, the *Antifascist Women's Front*, the *United League of Antifascist Youth of Serbia*, etc.).

The resolutions adopted at the Fifth Congress of the Communist Party of Yugoslavia (1948) had far-reaching consequences on the cultural policy of the Yugoslav state, including the education and upbringing policy in Yugoslavia, which obtained its main directives in December 1949 with the Resolution of the Third Plenary Session of the Communist Party of Yugoslavia which included some parts of the report by Milovan Đilas entitled *The Problems of School System in the Struggle for Socialism in our Country*. It can be concluded based on the title of his report that the ultimate goal of the "new" policy of education and upbringing had to be the "building of socialism". "The building of socialism" required, as it was pointed out in the clearly defined goal of the new policy of education and upbringing "a brave socialist man", one "whose views were wide and diverse, one who was not prone to bureaucratism and stereotypical way of thinking". Something else could also be assumed from the precise definition of the ultimate goal of education and upbringing which was embodied in a "brave socialist man". The "new" bravery which was not prone to "bureaucratism and stereotypical way of thinking" could be achieved only through upbringing, not through school, and the upbringing had to be "socialist" upbringing, which was not received exclusively within school walls, but also outside classrooms, i.e. in the school yard, during extracurricular activities and particularly in the street, for which it was observed that it had become a place where phenomena which are strange to and even dangerous for socialism are manifested. The attempt to "emancipate" upbringing from the institution of school, which until then had represented an exclusive "keeper of the fire", the fire which was not started during the War and Revolution, but a century and a half ago, when the school had been

established as an *etatized* institution, as the one which “took away” the youngest family members from their parents and family since it had an exclusive right not only to educate them, but also to have a formative influence on their character, did not mean the school system was to be degraded in any way. On the contrary – every school, including the school of the mandatory primary education as a part of the uniform school system, was no longer considered to be a separate, isolated part of the society and social processes. With the “new” education and upbringing policy it was given a central position and was considered to be the starting point of the “new” cultural policy, the one whose influence the youngest members of the community would feel from dawn till dusk, seven days a week, three hundred and sixty-five days a year. The “new” policy needed new allies. All state institutions, primarily the ones which included the largest part of the youngest Yugoslav people, and those were schools, had to give way to the new education and upbringing policy and seek help in the struggle for the socialist man. Therefore, school had to rely on a complex system of mass organizations which every socialist society had (including the Yugoslav society) and the preference was given to the Pioneer Organization. Furthermore, school had to rely on the millions of parents who had been “left out” in the previous century but who had to have their roles in building socialism, just like all other members of the socialist community. Thus, the idea of school as the starting point of social modernization, cultural revolution and building of socialism was introduced in the public space with the “new” education and upbringing policy whose main directives were adopted by the party’s highest body in December 1949.

The requests which were put forward at the Third Plenary Session of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia were primarily requests regarding establishing a uniform and functional education system which would be based on a uniform eight-grade primary school. The Third Plenary Session of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia made a decision on mandatory changeover to eight-year-long primary education by making use of the available types of schools and by forming transitional types of schools for mandatory primary education. The ultimate goal of the changeover to mandatory eight-year-long education was establishing a uniform primary school in the entire state. The changeover to mandatory eight-year-long education was to be performed through: four-grade primary schools and six-year-long or six-grade primary schools, which were some kind of transition towards eight-year-long schools.

However, the struggle for a “longer” primary school after World War Two did not start at the Third Plenary Session of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia, but right after the war operations in Yugoslavia had ended. By passing *the Law on Mandatory Seven-Year-Long Education* in October 1945, the revolutionary authorities wanted to draw attention to the field of education and upbringing as soon as possible since it was one of the most important fields of education and upbringing in the struggle for cultural transformation of the society. Mandatory primary edu-

cation had to be at least three years longer than in “old” Yugoslavia. Thus *the Law on Mandatory Seven-Year-Long Education*, the implementation of which was supposed to be a step towards the introduction of mandatory eight-year-long primary education, was passed only five months after the war had ended. The adoption of one of the “basic” laws of the new regime in Yugoslavia was not preceded by the adoption of *the Constitution* or a serious public debate which would include both the members of the Party and the experts and practitioners who would act as the representatives of the profession. The adoption of the federal law was immediately followed by the adoption of the republic laws. Serbia passed its law by the end of 1945. The transition to “longer” mandatory education was a slow and difficult process, which can be concluded from the fact that the school of mandatory primary education had had four, six and eight grades during the last school year before the General Law on Education System and the General Law on Primary School, which was a Serbian version of the federal legislation, were introduced, i.e. in the 1957/1958 school year. The schools of mandatory primary education included the lower grades of high schools during the same school year in Serbia. The introduction of mandatory eight-year-long education was considered to be the key to success of the education system reform in Yugoslavia after World War Two not only because there were several types of mandatory schools of primary education in the territory of Yugoslav state, which was why it was not possible to have a uniform primary school and a uniform education system, but also because the demand for mandatory eight-grade primary school was the imperative of the time. Apart from that, the prevailing opinion was that young generations would not be “prepared” for life in the modern world if they obtained their primary education in four-grade primary school. The introduction of mandatory eight-year-long primary school was also necessary because the results obtained through the research conducted by the Federal Bureau for the Study of School and Education Issues revealed that the education level of citizens, primarily of “production workers”, was so low that the social order of the country and the future of socialism in Yugoslavia were at risk. Finally, the introduction of mandatory eight-year-long primary school was inevitable since the results of the contemporary education sciences recognized mandatory eight-year-long primary school as the optimal form of education for the youngest citizens of the modern world, including the Yugoslav federation, and for this reason the principles on which it was to be based were clearly defined. Mandatory eight-year-long primary school was to represent a uniform and democratic social institution, an institution in which pupils could acquire general education which would enable them to continue their education at higher levels of education. Mandatory eight-year-long primary school thus represented a stepping stone in the further process of education and upbringing, which confirmed its significance within a uniform education system.

The demand for the “new” school and for establishing a wider and more open concept of education and upbringing which “arrived” in December 1949 represented a

manifestation of a much wider political concept which had been proclaimed at the Fifth Congress of the Communist Party of Yugoslavia in 1948, immediately after the conflict with Stalin and the USSR in the summer of 1948. On the one hand, the response to the “problem” which was deservedly considered to be a crisis which could develop into an armed conflict of considerable proportions led to “closing ranks” within the Party which started to use repressive measures in order to deal with everybody for whom they assumed that they did not share the same views. On the other hand, the process of “closing ranks” revealed the degree of inefficiency of the lower-tier authorities, the inertia of mass organizations and the lack of interest among the members. Political and social crisis was at the peak when the prevailing opinion within the Communist Party of Yugoslavia was that both the power and the responsibility had to be delegated and shared.

The adoption of *the Law on the Management of the State Commercial Enterprises and Industry Associations by Worker Collectives* (1950), which introduced a gradual transition to self-management and which was later reinforced by *the Constitutional Law* of 1953, was an introduction to the adoption of: *the Law on Public Schools* (1951), *the Decree on Fundamental Principles of Communal Management in Schools* (1954) and *the General Law on School Management* (1955). In this way the conditions were met not only for the democratization of the relationships within school, but also for establishing the Commission for the Reform of Education in 1953, whose work would result in the adoption of the *General Law on Education System* in 1958 and the *Law on Primary School* in 1959 and the introduction of a uniform eight-grade primary school in the territory of entire Serbia and Yugoslavia.

The reform of the primary education system in Yugoslavia was based on several principles. First of all, it was founded on the ideas of socialist pedagogy or the theory of socialist upbringing. The modern reform of the education system in Yugoslavia in the 1950s would not have been possible without engaging a large number of experts from the field of pedagogy which was “developed” in post-war Yugoslavia alongside the progress made in implementing the reform. The science of pedagogy in Yugoslavia “articulated” the first significant and official deviation from the formerly sacrosanct “Soviet” models at the First Congress of the Pedagogues of Yugoslavia in Belgrade in 1952. In the following period the opinion that Soviet pedagogy could not be accepted as the basis and model of Yugoslav pedagogy was formed among Yugoslav pedagogues, who made a distinction between Soviet pedagogy and Marxist (Marxist-Leninist) pedagogy, which was interpreted as the scientific foundation of Yugoslav pedagogy. By the time the Congress of Yugoslav Pedagogues was held at Sljemen near Zagreb in 1963, the opinion that Marxist pedagogy was not developed only in the countries of people’s democracy, i.e. in the “socialist countries”, but also in the western countries, was widely accepted in Yugoslav pedagogy. This opinion became very relevant in the early 1950s, when the newly established journal from Zagreb called *Pedagoški rad* started to publish regularly the

papers and pieces of the current pedagogical literature from the West (France, West Germany, the United States of America, England, etc). In the period from 1953, when the first concrete actions regarding the education system reform started, to 1958, when the *General Law on Education System* was passed, a large number of Yugoslav experts had an opportunity to spend longer periods of time in Western European countries and in the United States of America in order to become familiar with their education system, primarily through UNESCO, the agency of the United Nations Organization which was in charge of international cooperation in the field of education and culture. Owing to them and the systematic work on studying “Western” pedagogy, pedagogical literature from the West was introduced to Yugoslavia and it strongly influenced the pedagogical science in Yugoslavia, which would remain “loyal” to socialist pedagogy until the disintegration of the Yugoslav state. The formation of Yugoslav socialist pedagogy as the one which was not founded on Soviet pedagogy but “on several-hundred-year-old development of pedagogical ideas which could be marked as socialist” became particularly prominent in the 1950s and 1960s in the field of the translation of a large number of classics in their original form. The following works were translated in that period: More’s *Utopia* (1951), Campanella’s *The City of the Sun* (1964), Owen’s *New View of Society* (1957) and a part of *The Book of the New Moral World* (1958), selected parts of the works by Saint-Simon and Charls Fourier (1952), Cabet’s *The Voyage to Icaria* (1952), the collections of Lenin’s essays *On Culture and Upbringing* (1952) and *On Communist Upbringing and School* (1960), the collection of Nadezdha Krupskaya’s essays *On Upbringing and Teaching* (1949), etc. In the 1950s and 1960s some of the most prominent Yugoslav pedagogical journals, such as: *Savremena škola* (Belgrade), *Pedagoški rad* (Zagreb), *Prosvetno delo* (Skoplje), *Naša škola* (Sarajevo), *Slobodna pedagogika* (Ljubljana), *Predškolsko dete* (Beograd), *Nastava i vaspitanje* (Beograd), *Život i škola* (Osijek) and *Pedagoška stvarnost* (Novi Sad), were published.

The Association of the Yugoslav Societies for the Children and Youth Upbringing and Care, which had been established in 1952 in Zagreb with the aim of “acting as a social platform in order to bring together, connect and activate all interested organizations and individuals from the various fields of upbringing”, made a considerable contribution to the education system reform in Yugoslavia in the 1950s. The Association realized its programmes of children’s social care and the coordination of state organs and various social organizations through several commissions: 1. The Commission for Working with Parents; 2. The Commission for Working with Pioneers; 3. The Commission for Preschool Education; 4. The Commission for Children’s Literature and Magazines; 5. The Commission for Film; 6. The Commission for Fine Arts; 7. The Commission for Musical Education. Over 186 pedagogues, psychologists, doctors, art teachers, writers, musicians and social workers worked in the abovementioned commissions. Some of the commissions, such as: the Commission for Preschool Education, the Commission for Children’s Literature and Magazines, the Commission for Film, the Commission for

Fine Arts and the Commission for Musical Education, had a particularly significant influence on the work of the Commission for the Reform of Education System, drafting *the General Law on Education* of 1958 and some legal solutions which resulted from the legislation of 1958.

The Programme of the International Cooperation of Our Teachers, which Yugoslavia had since 1955, significantly contributed to the work on reforming the education system. In those years, Yugoslav teachers were welcome guests, mostly in the Western European countries, and the teachers from Western Europe often visited Yugoslavia. Starting from 1952 teachers from Denmark, West Germany, Turkey, France, the United States of America, etc. visited Yugoslavia. During the reform of education system, the Commission for the Reform of Education System took several models of reformed education systems into consideration – the English, French, American, Canadian and Swedish systems, which was hardly surprising if we bear in mind that since 1950, when Yugoslavia signed the cooperation agreement with the UNESCO, Yugoslavia was given an opportunity to send a large number of its young experts, primarily new and educated generations of Yugoslav pedagogues, to longer professional visits to: England, France, West Germany, the United States of America, etc.

The work on the reform of the primary education system in Serbia and Yugoslavia which can be traced back to the end of World War Two was difficult and complex. Very unfavourable conditions in which schools were attended were one of the greatest obstacles to creating modern education in Serbia and Yugoslavia. Even though the number of schools, grades and pupils in Serbia increased in the period from 1944 to 1959 in comparison with the pre-war period, primary school in the territory of Serbia was not uniform and standardized. A year before *the General Law on Education System* and *the Law on Primary School* entered into force, the most common type of school of mandatory primary education in Serbia was eight-grade school. The second most common type of school of mandatory primary education was four-grade school. The example of the People's Republic of Serbia was somewhat specific since eight-grade school was less common in some parts of Serbia, even though it was the most common type of school in the total sum. In Kosovo and Metohija, four-grade school was attended by more pupils than eight-grade school.

There were many other obstacles to the introduction of the modern education system in Serbia. In the 1956/1957 school year schools with only first four grades made up 94.2% of all primary schools in Serbia. A year before *the General Law on Education System* was passed only 210 primary schools in Serbia had the first six grades. There were no schools in Serbia which had the first seven or the first eight grades.

The classes with 31 to 40 pupils made up 35.2% of the total number of classes in Serbia. They were followed by the classes with 41 to 50 pupils (23.9%). In the 1952/1953 school year, a significant percentage of classes had 51 to 60 students (9.5%) and 61 and more students (4.8%).

The largest number of schools in Serbia had one or two classes. In the 1951-1952 school year schools with one or two classes made up 75.7% of the total number of primary schools in Serbia.

According to the first post-war school census in 1951, there were 12,981 buildings of primary and higher primary schools in Yugoslavia. As many as one third of them, i.e. 4573 school buildings (35.2%), were in Serbia. 89.9% of the four thousand buildings of primary schools and higher primary schools in Serbia were single-storey buildings. According to the same census, only 68.3% school buildings in Serbia were purpose-built objects.

According to the census of 1951, 48.1% of school buildings in Serbia had only one classroom. 40.1% of buildings had two classrooms. Only 10.5% of school buildings in Serbia had a kitchen, 4.6% had a dining hall, 0.6% had a bathroom and 2.4% had a stateroom or a hall equipped with a movie projector. 62.1% of school buildings were made out of bricks and 15.4% were made out of stone. In the largest number of school buildings water was supplied from an open well (33%), a spring (30.7%) or a covered well (20.5%). Only 15.6% of school buildings had electric power supply, while paraffin oil lamps were used in the largest number of school buildings (83.9%). The average area of a classroom in Serbia was 45.7m². On average, there were 52.9 pupils in one classroom. The largest number of school buildings (88.3%) had a floor made of wooden boards. Portable furnaces were the most common type of heating in school buildings, with as many as 95.7 schools using this type of heating.

The success of the new education and upbringing policy which had been proclaimed at the Third Plenary Session of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia depended greatly on the willingness of all members of the society to actively participate in its realization. In the 1950s the potential of the Yugoslav society was very modest. First of all, during the entire period which is studied in this paper the desks of the primary schools in Serbia were occupied by pupils whose memories of World War Two were fewer and fainter. Right before the law of 1959 was introduced, the schools of mandatory primary education in the PR of Serbia were attended by 91,1625 pupils. Out of this number, 573,804 pupils or 62.94% had been born in the period from 1947 to 1950. Together with 26,884 pupils who had been born in 1951 or later, the number rose to 600,688 and it accounted for 65.90% of the total number of the pupils who attended the schools of mandatory primary education in the territory of the PR of Serbia.

The most prevalent language in the primary schools in Serbia was Serbo-Croatian. According to the data for the 1956/1957 school year, the classes were taught in Serbo-Croatian in 4202 out of 4793 primary schools, i.e. in 87.6%. The prevalence of the Serbo-Croatian language in the primary schools in Serbia was not the same throughout the entire territory. According to the data for the 1956/1957 school year, the Serbo-Croatian language was most prevalent in the primary schools in the terri-

tory of central Serbia. Classes were taught in the Serbo-Croatian language in 96.3% of schools. The most prevalent language of a national minority used as the language of instruction in the primary schools in the territory of central Serbia was Bulgarian. The prevalence of Serbo-Croatian was somewhat lower in the primary schools in Vojvodina, where Serbo-Croatian was the language of instruction in 84.1% of primary schools. The most prevalent language of a national minority in the primary schools in Vojvodina was Hungarian. In the 1956/1957 school year Hungarian was the language of instruction in 34.7% of primary schools in Vojvodina. The situation was completely different in the primary schools in Kosovo and Metohija. The Serbo-Croatian language was the language of instruction in only 350 schools, i.e. in 50.5% of schools. Classes were taught in Albanian, i.e. "Shqiptarian", which was the official name of the language, in as many as 75.7% of schools in Kosovo and Metohija.

The territory of Serbia was specific in many ways. With the exception of the members of the Italian national minority, who were schooled only in the schools which were in the territory of the PR of Croatia, the members of all other minority groups (Bulgarian, Czechoslovakian, Slovakian, Ruthenian, "Shqiptarian", Hungarian, Romanian, Turkish, German, Greek) were schooled in the classes which were within the primary schools in the territory of Serbia. The members of the Bulgarian ethnic community were schooled only in schools which were in the territory of central Serbia. The schools in the territory of central Serbia were also attended by the members of the Czechoslovakian, "Shqiptarian", Romanian, Turkish and German ethnic groups. The schools in the territory of Vojvodina were attended by the members of the Czechoslovakian, Slovakian, Ruthenian, Hungarian, Romanian, German and Greek ethnic groups. It should be pointed out that the largest number of the schools in which the members of Slovakian, Ruthenian, Hungarian, Romanian and German minority groups received their education were in the territory of Vojvodina. The only place where the members of the Greek ethnic group were educated was the territory of Vojvodina. Even though members of only two national minority groups received their education in Kosovo and Metohija, i.e. "Shqiptarian" and Turkish, this part of Yugoslavia was the only part of the country where the language of a national minority group was the language of instruction in a larger number of schools than the language of the constituent people.

In the 1949/1950 school year, only 728737 pupils attended the mandatory primary schools in Serbia out of 936489 boys and girls who, according to the census of 1948, aged between 7 and 13, i.e. 77.8% of the ones who were obliged to go to school by the law. According to the data for the 1951/1952 school year, only 55% of pupils who attended primary and higher primary schools in Serbia were of the appropriate age for the grade they attended. As many as 33% of pupils of primary and higher primary schools in Serbia were too old for the grade they attended.

The problems which the state encountered in the process of constituting modern eight-grade primary school in Serbia and Yugoslavia are particularly evident when

the children aged between 7 and 14 are considered as the members of the wider community. Out of 15,772,098 citizens of Yugoslavia, as registered by the census of March 1948, boys and girls up to 14 years of age made up 32.53% of the population of the Federative People's Republic of Yugoslavia. According to the census of 1948, boys and girls aged between 7 and 14 accounted for 55.36% of the total number of boys and girls aged between 0 and 14, or 18.01% of the total number of citizens of Yugoslavia. The largest number of them lived in households with up to four members. In most cases, their parents were married and approximately 23 years old when their child was born. In most cases, the parents of the boys and girls who were aged between 7 and 14 in the period from 1944 to 1959 were 25 to 39 years old in the time period during which their children attended primary school. It was predominantly working population which in most cases lived in the country on their own property which occupied between 5 and 19 hectares of land. If they lived in towns and cities, they were more likely to be employed as clerks than workers.

One fifth of the children who attended primary schools in Serbia in the period from 1944 to 1959 had at least one illiterate parent. In 76% of the cases those were mothers. The likelihood that their parents did not have professional qualifications was about 33%. In 70% of the cases, mothers were without professional qualifications. In most cases, parents who had certain professional qualifications had lower or higher secondary education. If they had a university degree, in most cases their degrees were obtained from the Faculty of Engineering, the Faculty of Medicine, the Faculty of Law and the Faculty of Philosophy. The mobility of the parents of the children who attended primary schools in Serbia in the period from 1944 to 1959 was minimal. Most of them had been born in the town or the county where they lived and where they were registered by the census of 1948.

Standard of living of most primary school pupils was very modest. If they came from a family of workers or clerks, most of them lived with parents whose main source of income was their regular income, i.e. salary. In the early 1950s, the income of a four-member family of workers or clerks could barely cover the expenses if the money was spent only to satisfy the most basic needs. The greatest part of the income, i.e. about 50%, was spent on food, about 13% was spent on footwear and clothes, 6% on firewood and lighting, and a really high percentage, about 6%, on tobacco and liquor. The main components of the diet of families of Serbian workers and clerks in the mid-20th century were: bread, pastry, biscuits, flour, semolina, potatoes and beans, in other words, food rich in carbohydrates. Other kinds of food were present to a far lesser extent. The average four-member family of workers or clerks used between 6 and 7kg of meat, about 1kg of which was chicken, 27l of milk, 30 eggs and about 15kg of fresh fruit a month.

Most families lived in towns or cities in single-storey buildings, mainly in the ones built before the war, in apartments with surface area of about 43m², and in most

cases with only one or two rooms. One in five apartments had electricity and water supply and it was more likely that it had electricity supply than water supply. About 16% of apartments had their own kitchen, about 3% had bathrooms and about 4% had a toilet in the apartment.

The modernization of school system in Yugoslavia and the establishment of uniform eight-grade primary school were particularly negatively influenced by the lack of teachers almost throughout the entire period from the end of war until the enactment of the *General Law on Education System*. According to the data available, the increase in the number of schools, classes and pupils was not accompanied by the increase in teaching staff. It was not until the 1953-1954 school year that the number of teachers employed in primary schools in Yugoslavia exceeded the number of teachers employed in primary schools in the Kingdom of Yugoslavia in the 1938-1939 school year. In order to accelerate the process of educating prospective teachers, education authorities which had been constituted in Serbia at the end of 1944 made a decision to organize courses for the education of teachers at most teacher education schools available in Serbia and the candidates who had started their education at teacher education schools and whose education had been interrupted by the war were given precedence. All candidates who met the minimum requirements regarding their previous education could apply for the courses at the majority of teacher education schools in Serbia. In order to educate as many teachers as possible in the shortest period, the education period was shortened from five to four years starting from the 1944-1945 school year. It was not until ten years later, i.e. in the 1954-1955 school year, that the conditions were right for switching back to the education of teachers in the duration of five years. During the entire period which is the focus of this study all those candidates who had chosen the profession of a teacher had to go through a sophisticated system for “developing” socialist teaching staff which included: attending courses, the evaluation of one’s political and moral suitability, proving oneself by doing various tasks which were often unrelated to the job of a teacher or an educator, relying on the syllabi which were often changed and textbooks which were scarce, etc. The efficiency of teachers in the development of the “socialist school” was greatly limited by their social position and the modest living conditions which were often reflected in a life in solitude, bad accommodation and a traditional and conservative environment which had poor infrastructure and connection with larger cities.

Even though it was limited by the financial situation of the education system, the unfavourable social structure of pupils and the insufficient number of teachers, the Yugoslav state which aimed at implementing the reform of education system conceived on the broadest social platform, i.e. active participation of not only pupils and teachers, but of parents as well, was very successful in the affirmation of a completely different childhood, i.e. “happy childhood”.

During the 1950s the state showed its affection for a quarter of its population primarily through the affirmation of the right of the child by its membership in numerous international organizations such as: UNICEF (1947) and UNESCO (1950). Yugoslavia signed *the Resolution* of the General Assembly of the UN by which the Universal Children's Day was instituted. Five years later, Yugoslavia was one of the signatories of *the Declaration of the Rights of the Child*. It was the first time that the international community gathered around the UNO gave credit to a communist country for the results achieved in the field of child protection in April 1953, when it was announced in Belgrade that Yugoslavia was the next host of the congress of *the International Save the Children Union* (1958). In the late 1950s Yugoslavia established cooperation with organizations such as Save the Children Fund from London (1959) and the Council for the Protection of Children of Pakistan (1960). At the same time, the cooperation with the American Friend Service Committee from the United States of America was established. Yugoslavia cooperated with the Federation International des Communities D'enfant to work on the problems of protecting children without families. An exceptionally good cooperation was established with the World Organization for Early Childhood Education (OMEP) whose Eighth International Congress was held in Yugoslavia in August 1960. Important cooperation in the field of spreading film culture among children was established with the International Centre of Films for Children and Youth. Through professional associations the state cooperated with: the International Society for Education through Art (InSEA) and the International Organization for Children's Literature. The cooperation with the International Centre for Family Research greatly improved the discussion on the issue of the importance and role of the family in raising and bringing up children in Yugoslavia.

Soon after the war had ended, Yugoslavia distinguished itself in the field of care for orphans and children from destitute families, first by establishing concentrated children's settlements in Vojvodina, and later by providing childcare for the children without parental care at orphanages. Owing to the help obtained from the *United Nations Children's Fund*, by the end of the 1950s Yugoslavia had managed to deal with many infectious diseases which had been raging throughout Yugoslavia and caused the death of a large number of its youngest citizens until then. A special attention was devoted to mother and child health care. The first centres for mother and child health care were established in the late 1950s, when the construction of what is now the Institute for Mother and Child Health Care of Serbia in Belgrade started in 1958.

The affirmation of children's social care and the obvious results achieved in this field along with an increase in the standard of living were a prerequisite for the beginning of the so-called "socialist production of childhood". In the second half of the 1950s the public space in Yugoslavia was partly "usurped" by the image of the child as a consumer of the products of mass production. It was "developed" in the general public together with the image of the increase in the standard of living. It was officially promoted

in Zagreb in September 1957, when the famous international exhibition entitled *Family and Household* was held. The international exhibition *Family and Household* and the first *Children's Fair*, which was organized within the same exhibition, were held after the first department stores had been opened in Belgrade in 1952. A year after the exhibition *Family and Household*, the first supermarket was opened at *Cvetni trg*, a square in central Belgrade. The very same year when the first supermarket in Yugoslavia was opened, the ideal type of apartment blocks in Yugoslavia was presented at the international fair in Zagreb and as *the Political* reported that "about 5000 residents live in it, in buildings surrounded by parks with green areas, it has its own primary school, shopping centres and various services which are helpful for household, nurseries, etc". The first modern apartment blocks were presented at the Zagreb International Fair in 1958 and such blocks were later built in the towns and cities throughout Yugoslavia, such as: Ljubljana (Savsko naselje), Zagreb (apartment blocks in Rapska Street), Sarajevo (Grabavica), Belgrade (Novi Beograd), Zrenjanin, Velenje, etc.

These attempts to redefine living space and old habits greatly influenced the family, which gradually assumed the shape of a modern family during the 1950s. By 1962 parents in Yugoslavia were offered help in the form of 508 parenting schools and 60 counselling centres. One of the first congresses on working with parents was held in January 1961 in Belgrade. Some of the most important issues regarding the cooperation between school and parents, the work of health care and social care institutions and cooperation with parents were raised at the congress. Almost "overnight", the parents' role in upbringing had become the subject of many expert debates, round-table discussions and congresses, the first of which was entitled *the Congress on Educating and Bringing up Parents* held in Ljubljana on February 28th 1957. The new education and upbringing policy which had redefined the attitude towards children and childhood in a wider sense, and thus the relationship between children and parents, had introduced a new topic in the written media in Yugoslavia in the 1950s, the topic which until then had belonged to the sphere of the private, intimate, almost sacrosanct, i.e. the hot topic of family relationships for which it was publicly and openly stated for the first time that they were not always ideal or "usual". Since the early 1950s the press was awash with the articles on child-rearing. Parenting became a hot topic in all kinds of printed press in Yugoslavia. Starting from this period, the new "approaches" to upbringing which were increasingly without physical punishment took up a special place in the media and literature. Parents were expected to follow the new policy which stipulated acquiring knowledge and certain skills even outside school, and discover the aptitudes of their children and enrol them in various extracurricular activities such as: swimming, playing musical instruments, gymnastics, etc. Learning the English language became "popular" starting from 1953.

Apart from uniform eight-grade school which was the most important result of the post-war reform of education system, the implementation of the new education

and upbringing policy in Yugoslavia in the 1950s had another noteworthy result – the development of characteristic and unique Yugoslav children’s culture. Since the 1950s all great European and world film festivals gave recognition to the Yugoslav children’s cinematography whose aesthetics successfully communicated with children from both sides of the Wall. The Pula Film Festival, established in 1954, first contributed to the affirmation of the Yugoslav children’s cinematography since the films *Abra-kabra*, *Dobro morje*, *Vetar je stao pred zoru*, *Prometni znaci – ulični junaci*, *Izgubljena olovka*, etc. were very successful at this festival in the 1950s. Yugoslavia had its first winner in Venice in 1951 with the film entitled *Pionir i dvojka*. Yugoslavia received another award in Venice the following year with the film *Kekec*. After *Kekec*, the film *Izgubljena olovka*, which would be voted one of the ten best films of all times a few years later, i.e. in 1966, at the Cannes Film Festival, was also very successful in Venice. However, Yugoslavia had had its first winner in Cannes a few years earlier, in 1960, when the film *Crni biseri* received the award for the best children’s film at the Youth Film Festival. On that occasion, the film *Crni biseri* received *the Golden Award*, by which it was included in the Golden Fond of the World Films for Children and Youth. Alongside the children’s film, children’s literature flourished in the 1950s and there were many great writers such as: Tone Seliškar, Desanka Maksimović, Mato Lovrak, Franc Bevk and Gvido Tartalja, but there were also many artists who distinguished themselves in a new discipline – in illustrating and designing children’s books. Some of them were: Sava Nikolić, Jože Ciuha, Marija Vogelnik and Ljubica Cuca Sokić.